

КАРПЕНКО ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри історії України
та спеціальних галузей
історичної науки,
д.і.н., професор

_____ Темірова Н. Р.

« _____ » _____ 2020 р.

**ДЖЕРЕЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ
ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОДІЛЛЯ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

Спеціальність 032. Історія та археологія

Магістерська робота

Науковий керівник:

Отземко О.В., доцент кафедри
історії України та спеціальних
галузей історичної науки,
к.і.н., доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК:

Дровозюк С. І., д.і.н., професор

(підпис)

Вінниця – 2020

Карпенко О. В. Джерельний потенціал газетної періодики щодо вивчення Поділля доби Української національно-демократичної революції. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Історія та археологія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця 2020.

В роботі проаналізовано газетну періодику Подільської губернії часів Української національно-демократичної революції. Показано особливості висвітлення подій революційних часів на Поділлі загальноукраїнськими та місцевими газетами, їх відмінності залежно від політичної орієнтації. Дослідження базується на принципах історизму, всебічності та комплексності, системному підході, застосовано методи аналізу та синтезу, узагальнення, типологізації, історико-порівняльний, історико-хронологічний, описовий.

Ключові слова: газетна періодика, Поділля, Українська національно-демократична революція, джерельний потенціал.

92 с., Бібліограф.: 99 найм.

Karpenko O. V. Source potential of newspaper periodicals for the study of Podillya during the Ukrainian National-Democratic Revolution. Specialty 032 «History and Archeology», EP «History and Archeology». Vasyl' Stus DonNU, Vinnytsia, 2020.

The paper analyzes the newspaper periodicals of the Podolsk province during the Ukrainian National Democratic Revolution. The peculiarities of coverage of the events of the revolutionary times in Podillya by all-Ukrainian and local newspapers, their differences depending on the political orientation are shown. The study is based on the principles of historicist, comprehensiveness and complexity, a systematic approach, applied methods of analysis and synthesis, generalization, typology, historical-comparative, historical-chronological, descriptive

Keywords: newspaper periodicals, Podillya, Ukrainian national-democratic revolution, source potential.

92 p., Bibliography: 99 items

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1 Стан вивчення проблеми	7
1.2 Характеристика джерел	15
1.3 Методологічні засади дослідження	21
РОЗДІЛ 2 ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ	25
2.1 Умови розвитку періодичної преси	25
2.2 Загальноукраїнські газети про події часів Центральної Ради на території Подільської губернії	30
2.3 Місцеві газети про події часів Центральної Ради на території Подільської губернії	39
РОЗДІЛ 3 ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО	44
3.1 Умови розвитку преси за доби Гетьманату	44
3.2 Інформаційний потенціал загальноукраїнських газет щодо вивчення доби Гетьманату на території Подільської губернії	51
3.3 Гетьманат П. Скоропадського на території Поділля за матеріалами місцевої преси	59
РОЗДІЛ 4 ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНІЯ ЗА ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ	64
4.1 Умови розвитку преси в період Директорії УНР	64
4.2 Джерельний потенціал газетної періодики щодо висвітлення життя Подільської губернії	69
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	85

ВСТУП

Важливими для української історії стали роки Української національно-демократичної революції. У вирі революцій та революційних переворотів формувалися засади української державності. Одні висували ідеї автономності, федералізму, інші – самостійної України. Особливої актуальності тема набуває через відзначення нашою країною сторіччя українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Усі сили боролися за вплив на політичну свідомість широких мас, намагаючись формувати громадську думку навколо власних партійних орієнтирів. Активним «агітатором і пропагандистом» у цій боротьбі виступала періодична преса, яка зараз виступає одним із важливіших джерел з історії Української національно-демократичної революції. Вивчення періодичної преси революційних часів має особливе значення, зважаючи, по-перше, на її важливу агітаційно-пропагандистську роль, по-друге, періодика безпосередньо містить хронологію подій 1917-1921 рр., часто віддзеркалюючи те, що не зберегли інші джерела. За допомогою періодичних видань можна прослідкувати політику влади, які проводились реформи. Взагалі, періодична преса висвітлює нам всі сфери життя країни: політичну, економічну, культурну, релігійну. Це стосується і Подільської губернії, де розгорнулась запекла боротьба між різними політичними силами.

Об'єктом дослідження виступає загальноукраїнська та місцева газетна періодика, що надходила та видавалась на території Поділля протягом березня 1917 – початку 1921 рр.

Предметом дослідження є інформаційний потенціал загальноукраїнських і місцевих газет щодо вивчення подій доби Української національно-демократичної революції на території Подільській губернії.

Мета магістерської роботи: дослідити джерельний потенціал загальноукраїнських та місцевих газет щодо вивчення подій Української національно-демократичної революції на території Поділля.

Виходячи з поставленої мети ми ставимо такі завдання:

- з'ясувати попередній науковий доробок у вивченні обраної проблеми;
- вивчити умови розвитку періодичної преси на території Поділля за різних періодів Української національно-демократичної революції;
- визначити особливості періодичної преси як історичного джерела, сформуванати джерельну базу дослідження;
- проаналізувати матеріали загальноукраїнських та місцевих часописів доби Центральної Ради, Гетьманської держави П. Скоропадського, Директорії УНР;
- показати джерельний потенціал загальноукраїнської та місцевої преси для дослідження політичного, економічного, культурного життя Поділля, військових подій на території регіону;
- визначити перспективи подальшого дослідження періодичної преси як джерела з історії Поділля часів революції.

Хронологічні рамки роботи обмежені періодом Української національно-демократичної революції від березня 1917 р. до листопада 1921 рр., коли на території Подільської губернії ще тривав повстанський рух.

Територіальні межі дослідження обмежені кордонами Подільської губернії в 1917-1921 рр. (сучасні Вінницька, Хмельницька, частково Одеська, Миколаївська, Кіровоградська області).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

- комплексно досліджено інформаційний потенціал місцевих газет Поділля щодо вивчення різних сфер життя регіону;
- всебічно вивчено та проаналізовано джерельну інформацію загальноукраїнських часописів різних політичних напрямів про події часів Української національно-демократичної на території Подільської губернії.

Науково-практична значущість дослідження. Результати дослідження можуть бути використані в ході підготовки узагальнюючих праць з історії української преси, з історії Поділля, а також з історії подільської преси.

Систематизований джерельний матеріал може слугувати створенню навчальних посібників і читанню спецкурсів з джерелознавства історії України, історичного краєзнавства.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені в II турі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт в 2018-2019 рр. з галузі «Історія та археологія» за темою «Газетна періодика як джерело з історії Поділля за часів Центральної Ради»: робота була відмічена дипломом III ступеня; на Всеукраїнській науково-практичній конференції 2017 р. «Газетна періодика Поділля в 1917-1920 рр. за даними місцевих бібліографічних довідників» та 2018 р. «Газета «Нова Рада» про події часів Центральної Ради на території Подільської губернії»; на регіональній науково-практичній конференції «Історія України в регіональному та глобальному вимірах»(2019): «Українська періодика часів Центральної Ради про події на території Подільської губернії». Окремі матеріали по темі дослідження були представлені на конференції «Травневі студії» у 2019 р., а також у Віснику Студентського наукового товариства ДонНУ: «Режим гетьмана П. Скоропадського на території Подільської губернії (за матеріалами місцевої преси)» (2020). Певні аспекти дослідження також було доповідалися на трьох щорічних студентських наукових конференціях ДонНУ.

Обґрунтування структури роботи, її загальний обсяг. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг використаних джерел складає 99 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 92 сторінки, з яких основний текст займає 84 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан вивчення проблеми

В основу аналізу стану опрацювання теми магістерської роботи покладено проблемно-хронологічний принцип, відповідно до якого її історіографія включає чотири групи наукової літератури: наукові роботи присвячені історії української періодики, зокрема 1917-1921 рр.; праці присвячені історії Подільської губернії від березня 1917 р. – початку 1921 р.; праці присвячені історії преси Поділля 1917–1921 рр.; дослідження періодичної преси як історичного джерела.

До першої групи належать наукові роботи, присвячені історії української періодики, зокрема 1917–1921 рр. Серед них можна виділити три покоління: радянська, діаспорна та сучасна. В радянський період вийшло ґрунтовне дослідження української періодики – «Українська преса (1816–1923)» В. Ігнатієнка [38]. В даному історико-бібліографічному етюді було вперше здійснено спробу систематизувати і класифікувати українські періодичні видання. Щоправда, в зазначеному дослідженні більшість видань 1917–1920 рр. не згадано, оскільки вони не відповідали ідеологічним засадам радянської влади [83, с. 314].

До радянської належать праці Г. Вартанова та В. Солдатенка. Радянська історіографія була присвячена саме більшовицькій пресі. В них українська преса розглядалась як частина більшовицької пропагандистської машини [10; 91]. В радянській історіографії преса періоду Української революції вивчалася однобічно, в контексті радянської доктрини «Великий жовтень і громадянська війна 1917–1921 рр.» [83, с. 320].

Зовсім по іншому сприймалася та вивчалася історія періодичної преси науковцями діаспори. Особлива увага приділялася періодиці часів Української національно-демократичної революції. Праця А. Животка «Історія української преси» містить окремий розділ про українську періодичну пресу революційної

доби, де наведено дані про газетну періодику 1917–1921 рр., умови її становлення і функціонування[31]. Описуючи особливості преси 1917–1921 рр., А. Животко акцентує увагу на найбільших загальноукраїнських часописах, на місцевій суспільно-політичній пресі (щодо Поділля є згадка про видання газети «Боротьба» в Кам'янці-Подільському в 1919 р.; в м. Вінниця – «Трудова Республіка» 1919 р.); коли Вінниця та Кам'янець-Подільський були осідком уряду Директорії УНР тут виходили центральні органи: «Нова Україна», «Україна», «Республіканські Вісті». А. Животко стверджує, що за періодичністю в 1917–1920 рр. переважав тип тижневика. Автор подає різноманіття преси 1917–1920 рр. в Україні за змістом: видання преси Української Селянської Спілки, видання Просвіти», української кооперації, народних управ, часописи професійних організацій, органи губернських комісарів, часописи для дітей та жінок, медична та агрономічна преса, церковно-релігійна, мистецькі та літературні органи, гумористично-сатиричні часописи. Праця А. Животка є ґрунтовним дослідженням періодичних видань з притаманною їй усією повнотою та об'єктивністю. Дана робота мала велике значення в той час і зберігає його донині [31]. З огляду на джерелознавчу повноту і достовірність, праці з пресознавства дослідників української діаспори обмежувалися характеристикою україномовних видань, оскільки більшість архівних та інших документальних джерел були їм недоступні [83, с.320].

Сучасну історіографію представляють роботи О. Богуславського та В. Владимірова. В. Владиміров в монографії «Історія української журналістики» (1917–1991) поділяє революційний період 1917–1921 рр. на етапи розвитку української журналістики: від березня 1917 р. по березень 1918 р. він називає «медовим роком» вітчизняної преси; з квітня 1918 р. по листопад 1918 р. – період занепаду вільної української преси; листопад–грудень 1919 р. – другий «медовий місяць» української преси. Автор відзначає, що 1917 р. став роком відродження політичної та партійної преси (наводить приклади провідних газет політичних партій різного толку). Для періодичних видань були характерні статті від імені політичних лідерів, майбутніх голів держави та урядів. Він звертає увагу на те,

що для преси була притаманна загострена полемічність, а політичний фейлетон був дуже поширеним жанром публіцистики [17].

Праця О. Богуславського є спеціалізованим дослідженням про періодику. В ній автор на основі української періодики 1917–1920 рр., архівних матеріалів, спогадів державних діячів та учасників визвольних змагань висвітлює інформаційно-пресову діяльність міністерств українських революційних урядів. Крім того, О. Богуславський показує функціонування урядової військової преси, урядової преси регіонального рівня, звертає увагу на закордонній інформаційно-пресовій діяльності[3].

Загалом, дослідники діаспори та сучасні науковці показують широкий спектр газетної періодики різного типу і характеру часів революції, визначають її роль в революційних змаганнях.

До другої групи літератури належать праці, присвячені історії Подільської губернії від березня 1917 р. до початку 1921 р. В радянській історіографії вийшла праця «Історія міст і сіл Української РСР». Незважаючи на те, що вона була написана в радянський час і містить ленінсько-марксистські ідеологеми, в ній є невеликий розділ про життя Поділля революційного часу (висвітлюються такі теми, як: політична боротьба, військові події, стан робітників та селян тощо) [40].

Переважна частина літератури з історії Поділля побачила світ за часів незалежності. Монографія О. В. Логінова та Л. І. Семенка, присвячена подіям 1917 р. у Вінниці, представляє один рік з революційного життя міста, з його різними аспектами: політичним, економічним, побутовим тощо. В монографії О. П. Реєнта та В. П. Рекрута висвітлено перебіг революційних подій та повсякденне життя населення Літинщини [46; 78]. Маємо також цілу низку статей краєзнавчого характеру, присвячених подіям 1917–1921 рр. Стаття В. С. Лозового висвітлює ситуацію в цілому в Подільській губернії від березня 1917 р. по квітень 1918 р. В статті О. О. Вітюка досліджено місцеві адміністративні органи, що діяли на території Подільської губернії від Лютневої революції до жовтня 1917 р. А. М. Лекар зазначає особливості внутрішньої боротьби в губернії різних сил за часів П. Скоропадського. І. Г. Шандрівський висвітлює бойові дії

Армії УНР проти більшовиків на території Поділля, використовуючи історико-мемуарні праці генерала-полковника М. Капустянського. В. С. Лозовий описує життя Подільської губернії від квітня до середини грудня 1918 р. [47; 16; 43; 98; 48]. В роботі Т. І. Плазової наводяться головні причини припинення бойових дій регулярною Армією УНР восени 1920 р. та показано військово-політичну стратегію керівництва цього періоду та надалі. В. В. Гудима відобразив становлення місцевих органів влади протягом листопада 1918 – листопада 1920 рр. В роботі було зазначено, що процес формування місцевих органів влади так і не завершився, попри певні успіхи в цій справі. М. Й. Марущак розкриває вінницький період діяльності Директорії, яку очолив С. Петлюра. П. Гай-Нижник висвітлює хронологію подій військово-політичного характеру цього періоду. В статті А. К. Лисого дано огляд життя у Вінниці в квітні-листопаді 1918 р. [65; 25; 50; 20; 44].

До третьої групи літератури належать праці, присвячені історії преси Поділля 1917–1921 рр. Вона представлена роботами радянського та сучасного періодів.

Першою роботою з історії преси Поділля є нарис В. Білінського в збірці «Часописи Поділля». В ньому подано невеликий, але змістовний огляд подільської преси з 1838 р. по 1927 р., в тому числі революційних 1917–1921 рр. Автором було влучно виділено такі риси преси Подільської губернії періоду національно-визвольних змагань: з'ясування та популяризація завдань державної влади та партії; часті обмірковування справ зовнішньої політики; майже цілковита відсутність краєвих дописів; запальність у тоні та стилі; колегіальність редагування та видавання; коротко тривалість видань [2].

Сучасним комплексним дослідженням місцевої періодичної преси Поділля є дисертація В. Гандзюка «Часописи Поділля періоду національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) у відстоюванні ідей державності». Її автор визначає роль подільської преси 1917–1920 рр. у формуванні національного світогляду жителів краю. Такий часовий провал в дослідженнях преси пояснюється тим, що про місцеву періодику в СРСР ніхто не писав, окрім початкового періоду його

існування. Автором встановлено загальну кількість подільських періодичних видань, які виходили впродовж 1917–1920 рр. і в яких висвітлювалися важливі політичні, соціально-економічні й культурні проблеми доби [21].

До четвертої групи належать дослідження періодичної преси як історичного джерела. Це, передусім навчальні джерелознавчі видання, автореферати дисертацій, статті, де періодична преса розглядається як вид писемних джерел, а також джерелознавчі дослідження періодичної преси часів Української національно-демократичної революції.

У підручниках з джерелознавства, які побачили світ у різні роки подається визначення поняття «періодична преса», особливості й функції періодики, її роль в суспільстві, наводиться класифікація періодичної преси, огляд жанрів публікацій в періодиці, зазначаються головні методи її вивчення, етапи джерельного аналізу. В радянські часи сюжети присвячені періодичній пресі містилися в підручниках з джерелознавства І. В. Григор'євої, під редакцією І. Д. Ковальченко. У розділах, присвячених новітній історії, давалась характеристика виключно більшовицької преси. У підручнику під редакцією І. Д. Ковальченка дається визначення поняття періодична преса (один із засобів масової інформації і пропаганди на ряду з телебаченням і радіо, який випускається у певні проміжки часу), подана класифікація органів періодики, визначено її функції та специфічні риси, показано етапи джерельного аналізу преси. І. В. Григор'єва характеризує періодичну пресу як джерело важкого складу, яке від інших джерел публіцистичного характеру відрізняється поєднанням різних в жанровому відношенні матеріалів; періодична преса є найбільш масовим видом друкованого слова. Вона також вказала різницю між газетою та журналом. Лише А. Санцевич у своїх підручниках з джерелознавства радянського періоду історії України згадав про українську національну пресу [22; 35; 85].

Джерелознавчі дослідження, присвячені аналізу української преси, в радянський період також представлені в працях М. Дмитрієнко та І. Копотієнка [27; 41]. М. Дмитрієнко вперше в українській радянській історіографії розглядає більшовицьку періодику 1917–1918 рр. як історичне джерело, нею визначено

основні принципи класифікації газетних публікацій, з'ясовано їхню тематику, основні жанрові риси [83, с. 315].

Сучасна історіографія представлена дисертаційними роботами Г. Я. Рудого, П. І. Губи, О. П. Познякова та статтями Г. Я. Рудого, Р. Я. Пиріга, І. В. Крупського. Г. Я. Рудий в дисертаційному дослідженні «Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.)» класифікує періодичну пресу України 1917–1920 рр. за різними критеріями (за профілем – кооперативних організацій, товариства «Просвіта», селянських спілок, церковних громад, громадських організацій; за політичною орієнтацією; за територіальною приналежністю – центральні, губернські та повітові; за періодичністю – щоденні, ті, що виходили двічі або тричі на тиждень, тижневики, щомісячники), показує різноманітність преси за місцем видання, наводить статистику використання в періодичній пресі різних жанрів, показує історію періодичної преси в 1917–1920 рр. [84]. В статтях Г. Я. Рудий запропонував відомості про джерельний потенціал періодики революційного часу, а також проаналізував процес становлення київської періодики за доби Української Центральної Ради та її значення у вивченні історії УЦР. Важливим є те, що в роботі міститься інформація про газету «Відродження»[82; 83]. Особливості функціонування української преси періоду Директорії висвітлив у своїй статті І. В. Крупський [42].

П. І. Губа в дисертації «Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр.» подає свою класифікацію періодичної преси України 1917–1920 рр. за походженням; за політичною орієнтацією; за територіальною ознакою; за періодичністю видання; наводить різноманітність жанрових форм матеріалів періодичної преси [24].

Дисертаційне дослідження О. П. Познякова присвячене в українській військовій пресі як складовій інформаційного простору в реалізації ідеї державності (1917–1921 рр.). Автор доводить, що український інформаційний простір характеризувався різновекторністю свого розвитку. З точки зору

реалізації ідеї української державності він виділяє три напрямки розвитку мережі друкованих видань: конструктивний, нейтральний та деструктивний [73].

Р. Я. Пиріг в статті «Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса» дослідив інформаційні можливості періодичної преси у висвітленні революційних подій в Україні[64].

Вказані дослідники зробили вагомий внесок у вивчення періодичної преси як джерела з історії українського державотворчого процесу в 1917–1920 рр.

У сучасних підручниках з джерелознавства, авторами яких є Я. С. Калакура, С. А. Макарчук, В. І. Воронов є сюжети про періодичну пресу. С. Макарчук наводить походження терміну періодична преса від грецького слова «періодос», що означає обертання, чергування. Він вказує наступні варіанти класифікації періодичної преси: за періодичністю; за видами; за місцем видання; за мовою; за належністю до власників чи видавців; за змістом; за ідейно-політичним спрямуванням [49].

В. Воронов визначає особливість преси в наявності різних публіцистичних жанрів, які одномоментно фіксують події та явища, своєрідним чином відбиваючи дух часу. На думку В. Воронова, періодика являє собою цілісну специфічну групу організованих за певними формами джерел та матеріалів, які мають суспільне призначення й соціально-культурні функції. Він виділяє наступні журнально-газетні жанри: стаття, передова стаття, нарис, огляд, фельєтон, бібліографія, кореспонденція, судовий звіт, театральна рецензія, некролог. Постійний і розповсюджений різновид текстів журнальних публікацій – оголошення – В. Воронов не розглядає як особливий жанр. Проте, на його думку, оголошення можуть розглядатись як особлива група джерел. Жанри газетної публіцистики містять подвійний шар інформації: з одного боку, про історичні події, з іншого – про ставлення до них авторів статей і видавців, тобто інтерпретацію ними цих подій. В. Воронов наводить різні критерії для класифікації періодики: 1) за видавцями; 2) за програмно-політичними ознаками; 3) за призначенням для окремих соціальних верств та за віково-статевими ознаками; 4) за місцем видання; 5) за періодичністю. Він також зазначає два

загальних методичних правила, яких слід обов'язково дотримуватись вивчаючи періодику: 1) окрему видавничу одиницю періодичного органу бажано розглядати в комплексі з сусідніми частинами, випусками, номерами, навіть з річним комплектом такого органу; 2) використовуючи окрему видавничу одиницю даного періодичного видання, слід проаналізувати також одиниці інших найбільш впливових і близьких за часом появи та регіоном видань. Для вивчення періодики важливе значення може мати аналіз суспільного та ідейного образу видавців і редакторів журналу чи газети, з'ясування значення даного періодичного органу в суспільно-політичному житті країни. Важлива й водночас складна джерелознавча робота з газетними матеріалами – це систематизація газетних текстів-джерел за змістом, жанрами, авторами [18].

Я. Калакура вказує на специфічну рису періодичних видань, як джерела – комплексний, синтетичний характер: в них представлено багато форм інформації. Преса характеризується також оперативністю подання інформації про події, безпосередністю відображення останніх, що підвищує її джерельну цінність. Практика публікації на сторінках газет та журналів офіційних матеріалів – постанов органів державної влади, документів політичних партій та громадських організацій – перетворює пресу на своєрідну скарбницю джерел епохи, які різнопланово висвітлюють події. Він наголошує, що досліджуючи періодичну пресу як джерело, слід мати на увазі, що на зміст газет та журналів, рівень повноти й об'єктивності вміщеної в них інформації впливали не лише кваліфікація авторів та редакційних працівників, а й умови, в яких видавалися друковані органи. Використовуючи періодику як джерело, слід урахувувати законодавство про цензуру, пам'ятаючи, що деякі теми взагалі заборонялися для висвітлення у пресі [39].

Отже, вище перераховані дослідники вивчають історію періодичної преси України, подають її класифікацію, показують різноманітність преси за місцем видання, різноманітність жанрових форм її матеріалів.

Аналіз історіографії обраної для дослідження проблеми свідчить про те, що ціла низка питань, пов'язаних з періодичною пресою Поділля часів революції

висвітлені достатньо повно: окремі питання історії періодики Подільського регіону, її ролі в революційних подіях 1917–1921 рр., методи джерелознавчого аналізу преси часів революції. Проте, незважаючи на наявність дослідницьких робіт з історії преси України та Поділля, потенціал періодики як джерела інформації не є вивчений до кінця, особливо стосовно різних сфер життя регіону за часів Української національно-демократичної революції, що і стало темою магістерського дослідження.

1.2. Характеристика джерел

Для найбільш повного розкриття теми магістерського дослідження нами залучено різні види джерел, які сформували джерельну базу дослідження: періодична преса, законодавчі акти, діловодна документація, джерела особового походження, довідкові видання.

Основним джерелом для опрацювання обраної теми є періодична преса. Джерелом для написання роботи послужили загальноукраїнські та місцеві часописи, що видавались чи надходили на територію Подільської губернії протягом 1917–1921 рр.

Періодична преса – один із засобів масової інформації та пропаганди, що випускається у певні проміжки часу. Головна мета преси – впливати на думки та настрої суспільства загалом, окремих соціальних верств і груп. Це головна її функція. Преса використовується як засіб ідеологічного впливу, пропаганди певних ідей, життєвих цінностей та агітації на їх підтримку. Тому вона завжди відіграє одну з провідних ролей у соціальній і політичній боротьбі в суспільстві [37, с. 451]. Важливим є те, що преса є носієм інформації і виконує функцію передачі її читачу. А для значної кількості громадян періодика стає єдиним каналом поповнення знань. До того ж, преса має наступні функції: організаційну, соціальної критики, культурно-просвітницьку, розважальну, рекламну.

Періодична преса має свої власні, унікальні особливості: поліфонізм, багатоплановість змісту більшості періодичних видань – вони містять різноманітні матеріали практично з будь-якої тематики, кожне видання – складний комплекс, синтетичне джерело; єдність ідейної спрямованості і певна одноманітність оформлення всіх випусків; оперативність обнародування суспільно значущої інформації; змістовна актуальність – інформація повинна мати загальносуспільне значення, бути важливою для широкого кола громадян; спрямованість на масу (на все населення) при відсутності безпосереднього контакту, незалежно від розмірів і просторової розсередженості аудиторії; регулярність пресової інформації; доступність – преса зберігається краще за інші види писемних джерел, доступна в бібліотеках, архівах, електронних базах даних; прагматизм, імперативність – картина світу, яка зображується на сторінках газет не створюється безцільно, вона спонукає до появи певних емоцій, до роздумів, до дій; преса ніколи не була й не буде самостійною – періодичні видання завжди і всюди комусь належали або контролювались [39,с.403; 51, с.155–170].

Як свідчить аналіз історіографії теми дослідження, єдиної прийнятої класифікації періодичних видань досі немає. Різновидами періодичних видань є: газета (періодичне видання, яке виходить як правило щоденно, покликане висвітлювати поточні події та друкувати злободенний інформаційний матеріал з різних сфер суспільного життя) та журнал (періодичне видання, що виходить щотижнево-щомісячно у вигляді книги містить різноманітний аналітичний матеріал з політичних, наукових, літературознавчих та інших проблем). Газети і журнали розрізняються за ступенем оперативності, новизни інформації, аналітичності. Якщо журнал тяжіє до аналітичної ґрунтовної інформації, то газета переважно подає факти, повідомлення про події, тяжіє до інформативності, позаяк повинна миттєво реагувати на найгостріші питання, актуальні для даного моменту. Головна ознака газети – подавання через певні невеликі проміжки часу оперативної, актуальної, різноманітної, загальноцікавої інформації.

Крім цього, періодичні видання можуть класифікуватись за наступними ознаками: періодичністю, за змістом, за видавцем, за регіоном поширення, за ідейно-політичним спрямуванням, за цільовим призначенням, за читацькою аудиторією.

Використані в дослідженні газети можна класифікувати за походженням: державні – «Вістник Української Народної Республіки» [15]; партійні: «Нова Рада», «Боротьба (Орган Українських соціал-демократів Галичини й Буковини)», «Робітнича Газета», «Борьба», «Боротьба», «Знамя Труда» [58; 59; 60; 6; 79; 80; 7; 8; 4; 5; 36]; органів місцевого самоврядування Поділля – «Подольские Губернские Ведомости», «Подільські Губерніальні Відомості», «Набат», «Хвиля», «Вістник Літинського ревкому», «Бюлетень Вінницького повітового військово-революційного комітету» [69; 67; 52; 94; 14; 9]; видання спілок – «Народна Воля» [54; 55; 56]; видання товариства «Просвіта» та ін. – «Життя Поділля», «Свято Поділля», «Слово Подолии», «Шлях» [32; 88; 90; 99]; кооперативні – «Наш Шлях», «Свободное Слово», «Громада» [57; 86; 23]; військові видання – «Україна» [93]. Під час революції частина часописів не вказувала свою приналежність до певної організації чи політичної партії. Вони позиціонували себе як видання загальнополітичного чи демократичного напрямку. До них належать: «Відродження», «Свободный Голос», «Нове Слово», «Поділля», «Подолянин», «Новий Шлях», «Подольская Мысль», «Подольский Край», «Винницкая жизнь», «Последние Новости» [12; 87; 61; 66; 71; 62; 68; 70; 11; 75].

Загальна кількість опрацьованих газет – 33. Серед них є газети, що видавалися декілька років, як наприклад, «Нова Рада», або «Подільські губернські відомості»; були й такі, що видавалися місяць, навіть менше, наприклад більшовицька газета «Набат».

Газетну періодику для дослідження було взято з фондів Вінницької обласної універсальної бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва та сайту Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

В фондах Вінницької універсальної бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва всього зберігається 80 газетних видань періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., які видавались чи надходили на територію Подільської губернії. З них опрацьовано – 29 найменувань. Враховуючи велику кількість доступних місцевих часописів, був застосований метод вибірки. З сайту Національної бібліотеки України ім. І. К. Вернадського було вивчено чотири газети: «Нова Рада» (1917–1919), «Робітнича Газета» (1917–1918), «Народна Воля» (1917–1919), «Відродження» (1918).

Також джерелом для написання роботи були законодавчі акти прийняті українськими урядами. Нормативних документів, які б стосувалися саме видавничої справи було схвалено не багато. Але велике значення для розвитку української періодики мали закони як впроваджували українську мову як державну. Перший такий закон «Про державну мову» було прийнято в період правління Української Центральної Ради в березні 1918 р. [95, с.51]. Другий закон «Про державну мову в УНР» прийнятий Директорією 1 січня 1919 р. встановив обов'язкове вживання української мови [33]. Також за часів Директорії були ухвалено низку нормативних документів, регулювали випуск друкованої продукції та питання цензури [26].

Важливим джерелом для написання праці була діловодна документація. Вона підтверджує інформацію часописів про Подільську губернію 1917–1921 рр. Частину діловодної документації було взято з фондів Державного архіву Вінницької області: «Лист губернського комісара до директора Вінницького Реального училища, щодо урочистого проголошення Універсалу на площі біля гостинниці Савой», «Список осіб, заарештованих адміністративним порядком в межах Поділля», «Донесення Подільського губернського комісара командирі польського корпусу у м. Вінниці про знущення польських легіонерів на населенням», «Розпорядження Подільському губернському коменданту про вжиття заходів щодо російської монархічної організації «Красная Точка», «Циркуляр народного міністра судових справ до голови Вінницького окружного суду у справі запровадження в діловодстві української мови», «Посвідчення

Смирнова Михалка, що він брав участь в повстанських військах проти більшовиків», «Перелік законів і постанов, які торкаються всіх міністерств», «Звернення заступника командувача Дієвою Армією УНР Юрія Тютюнника до українського народу», «Наказ №1 полковника Трутенка про призначення його 7 січня 1920 р. М. Омеляновичем-Павленком командувачем усіма озброєними силами Гайсинського, Брацлавського і Липовецького повітів», «Доповідь начальника Брацлавської повітової радянської міліції Подільському губревкому про зайняття отаманом А. Волинцем м-ка Брацлав спільно з Дієвою Армією УНР м. Тульчин», «Повідомлення Ямпільського повітревкому про зайняття 3 травня групою Ю. Тютюнника м-ка М'ястківка» [45; 92; 28; 81; 96; 74; 63; 34; 53; 29; 72]; іншу частину з збірника «Доклади Подільської губернської народної управи на сьомому черговому зібранні губернської народної ради»: «Прохання Вінницької повітової народної управи до Подільської губернської народної управи, аби вона звернулась з відповідною доповіддю до найближчої Подільської губернської народної ради, щоб вона асигнувала для Вінницького повітового управління кошти для відкриття учительської семінарії в с. Сутисках», «Доповідь «Про організацію українознавчих курсів для вчителів вищих початкових шкіл», яку було проголошено на засіданні Подільської губернської управи» [76; 29]. Таким чином, маємо різні види діловодства місцевої влади, інформація яких свідчить на користь правдивості відображення подій, що відбувалися на території Подільської губернії під час революції: циркуляри, розпорядження, донесення, прохання, листи, переліки, посвідчення тощо.

Для отримання повної картини про певний період в історії дуже корисним є залучення спогадів учасників або свідків подій. Вони залишили своє суб'єктивне бачення певних процесів, що є важливим для розуміння історичного минулого в комплексі. В роботі використані мемуари таких осіб: Павла Скоропадського – генерала російської армії, гетьмана Української держави протягом квітня-травня 1918 р. Його спогади показують розуміння центрального урядовця в становленні нової гетьманської влади в Подільській губернії та

підтримуванні порядку. Віктора Приходька – політичного та громадського діяча, який очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства в період Центральної Ради (1917–1918 рр.), був Подільським губернським комісаром з народної освіти, 25 квітня 1918 р. був обраний Головою Подільської губернської народної управи, під час Гетьманату продовжив роботу в земстві, у березні 1919 р. Приходько був переобраний головою Подільського земства, яке очолював до середини 1920 р. Він будучи патріотично налаштованим місцевим чиновником описав події в житті губернії, в яких брав безпосередню участь або був свідком [89; 77].

Окрім того, джерелами послужили бібліографічні посібники, підготовлені у 1927 р. Бібліографічною Секцією кабінету виучування Поділля Вінницької Філії Всенародної Бібліотеки України, які містять інформацію про місцеву періодичну пресу Поділля від перших періодичних видань (1838 р.) до 1927 р. Важливою частиною посібників є таблиці розподілу часописів Поділля за родом (журнали, газети, бюлетені), мовою (українською, польською,) та місцем видання [1; 97].

Визначною подією був вихід в 2014 р. каталогу «Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського»[каталог]. Серед газетних видань є багато часописів, які видавались на території Подільської губернії. На сьогодні це – найповніший покажчик газет України 1917–1920 рр. Каталог містить 1 327 газетних видань, поданих в алфавітному порядку. Видання має п'ять допоміжних покажчиків – алфавітний, топографічний, іменний, хронологічний, мовний. В окремому додатку подається перелік українських газет, що видавалися поза межами України в період 1917–1920 рр.[19].

Отже сформована джерельна база магістерської роботи створила можливість якомога повнішого розкриття теми, обраної для дослідження.

1.3. Методологічні засади дослідження

Методологія дослідження. Методологічними основами магістерської роботи є принципи історизму, всебічності та комплексності та системного підходу.

Принцип історизму передбачає розглядання всіх предметів і явищ в їх розвитку, в їх історії, з'ясування того, як вони виникли та змінювалися. Мається на увазі, по-перше, розкриття внутрішнього закономірного зв'язку явищ, який лежить в основі процесу розвитку, тобто встановлення причинно-наслідкових зв'язків; по-друге, розкриття конкретності історичного розвитку, тобто врахування специфічних умов розвитку об'єкту дослідження.

При дослідженні обраної нами теми принцип історизму дав змогу розглянути подільську пресу з погляду безперервності й цілісності його розвитку в часі. Газетна періодика була вивчена в хронологічній послідовності (преса Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР). Видання розглянуто в історичному контексті – газети відповідали тому періоду, в якому вони видавались. За періоду Центральної Ради був розквіт видавничої справи, видавались різні за походженням часописи. Характерно, що в цей період видавались навіть часописи вороже налаштовані до Центральної Ради. В Українській Державі була запроваджена цензура. Часописи, які були в опозиції до Гетьманату були закриті. Незважаючи на такі умови кількість періодичних видань зростає в порівнянні з попереднім періодом. Доба Директорії УНР була відзначена нестабільністю політичної ситуації: постійно відбувались бойові дії, повстання. Внаслідок чого уряд досить часто змінював своє місце дислокації. Це вплинуло і на газетну періодику. Для цього періоду характерна цензура, мала тривалість видання часопису, постійна зміна місця редакції, на місці закритих часописів з'являлись нові.

Принцип всебічності вивчення історичних процесів і явищ передбачає, що оскільки кожний історичний феномен зв'язаний з іншими явищами, його ізольоване, однобічне вивчення приводить до помилкових висновків. Методологічний принцип всебічності передбачає комплексний підхід до

вивчення процесів і явищ, визначення всіх взаємозв'язків досліджуваного феномена, врахування зовнішніх впливів. Тому під час дослідження газетної періодики було враховано різнобічні впливи і фактори, які впливали на їх інформаційний потенціал та в цілому на видавничу справу.

Зазначені принципи також дозволили проаналізувати історіографію проблеми та порівняти дослідницький доробок з проблеми у різні періоди.

Також було застосовано системний підхід, який дозволив розглянути подільську пресу як цілісну систему щодо мети і функцій, а також масштабну підсистему суспільних відносин. Окрім того, кожна газета розглядалася як цілісна інформаційна система, мета якої – впливати на масову свідомість населення через певний алгоритм подачі інформації.

Зазначені підходи і принципи було реалізовано через застосування дослідницьких методів. Методи аналізу і синтезу дали можливість здійснити аналіз змісту газетної періодики, співставлення повідомлень різних видань за аналогічним питанням, а також скласти з різних джерел більш-менш повну картину подій цього періоду. Було проаналізовано інформаційний потенціал всього комплексу газет, який використано в дослідженні. Наступним кроком було підведення висновків, де було застосовано методи синтезу.

Основне джерело магістерської роботи – газетна періодика. Для класифікації газетних видань Поділля було використано метод типологізації, який допоміг здійснити класифікацію часописів за політичною приналежністю, походженням, періодичністю видання.

Історико-порівняльний метод був використаний з метою виявлення конкретних рис загальноукраїнських видань і газетних видань Поділля та їх порівняння. Було визначено спільні та відмінні риси газет також залежно від їх політичної орієнтації. Цей метод було застосовано і для порівняння умов функціонування періодичної преси Поділля у різні періоди. Адже без порівнянь, співставлення матеріалів неможливо встановити динаміку розвитку історичних явищ, розкрити головне і другорядне, з'ясувати значущість досліджуваних подій.

Історико-хронологічний метод дозволив показати періодичну пресу Поділля в розвитку, зосередитися на відмінностях окремих етапів.

Описовий метод дав змогу охарактеризувати особливості інформаційного потенціалу часописів Поділля 1917–1921 рр.

Метод узагальнення надав змогу виділити спільні та відмінні риси у висвітленні подій різними періодичними виданнями, скласти загальну картину відображення в них подій Української національно-демократичної революції на території Поділля, зробити обґрунтовані висновки.

Періодична преса, як вид писемних джерел має свої характерні особливості. Тому, окрім загальних принципів і методів історичного дослідження, потребує застосування певної методики джерелознавчої критики. Найважливішою із всіх особливостей, яка відрізняє газетну періодику від інших джерел, є її синтетичність, багатоплановість інформації, яку вона містить, оперативність реагування на події. При цьому треба виходити з того, що кожний друкований орган несе на собі відбиток політичних, соціально-економічних відносин та ідеологічної тенденційності.

Джерелознавці пропонують такі підходи у дослідженні періодичної преси, кожен з яких має свої особливості: всебічне вивчення даного органу друку як цілісного синтетичного джерела, у єдності всіх його видавничьких одиниць, за хронологією їх видання (як теми наукової роботи); відшукування та вивчення в даному органі (або органах) друку окремих текстів-джерел з певної теми. В цьому випадку треба враховувати характер і спрямованість періодичного органу, з якого взято джерело, назву та специфіку того відділу органу, в якому надруковано текст, жанр тексту. Обидва підходи тісно пов'язані між собою. Нами для дослідження нашої теми було застосовано другий підхід.

За другого підходу, вивчаючи в друкованому органі публікації за певною тематикою, дослідник має чітко уявляти собі це видання в цілому. При цьому треба дотримуватись таких правил: по-перше, при вивченні окремого примірника періодичного органу не можна обмежуватися тільки ним, бажано ознайомитися із сусідніми частинами, випусками, номерами, а то й річним комплектом

видання; по-друге, треба ознайомитися з найбільш важливими періодичними виданнями, що виходили одночасно з тим, що вивчається. За цих умов можна виявити нові матеріали та джерела, які розширяють, а то й радикально змінюють уявлення дослідника про текст-джерело, до якого він звертався з початку [84]. Дотримуючись цього підходу, ми намагалися взяти до уваги, по-перше, якомога різноманітніший за складом комплекс газет, по-друге, дослідити всі наявні (доступні) номери окремого газетного видання.

Якщо метою дослідника є виявлення у періодичному виданні конкретного джерела з даної теми, треба також порівняти його з іншими текстами-джерелами того ж виду і часу видання.

Дослідник, працюючий з періодичними виданнями як джерелом, повинен знати наукові довідники з періодики різних періодів і регіонів, науково-бібліографічну літературу з періодики (покажчики змісту журналів і газет). Вони допоможуть визначити коло потрібних періодичних органів і матеріалів.

Основним засобом джерелознавчого вивчення періодичної преси є аналіз їх змісту. Історик має в рівній мірі враховувати у змісті не тільки що написано, але і як написано. Наявність протиріч у матеріалах газет або розбіжність із свідченнями інших джерел потребує ретельного їх зіставлення.

Одна з найважливіших методологічних проблем – з'ясування, якою мірою матеріали газетної періодики служать об'єктивним джерелом історичних досліджень. Складність дослідження газетної періодики цього часу зумовлена, передусім, тогочасними історичними обставинами. Треба враховувати характерні риси газетної періодики революційної доби, якій притаманні часті зміни влади, постійна військова небезпека і через це короткотривалість існування періодичних видань, які не могли як слід налагодити свою роботу. Це також є причиною відсутності в багатьох випадках інформації про редакційний склад періодичних видань та їх авторів.

Отже, подана вище методологічна база дослідження надає нам змогу якісно та комплексно вивчити обрану теми.

РОЗДІЛ 2

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

2.1. Умови розвитку періодичної преси

Створення Української Центральної Ради створило сприятливі умови для розвитку періодичної преси на українських землях, принісши свободу друкованого слова. Період Центральної Ради називають «Медовим роком» української журналістики. Становлення демократії, парламентаризму, багатопартійності сприяло створенню і розвитку великої за кількістю й різноманітністю періодичної преси. А. Животко стверджує, що напередодні революції на території України існувало 6 українських періодичних видань, у 1917 р. їх було 106, у 1918 р. – 212 [31, с.257], П.І. Губа наводить цифру у 340 назв періодичних видань часів Центральної Ради [24]. В.О. Гандзюк наводить підрахунки українського бібліографа 20-х років ХХ ст. В. Ігнатієнко, за якими у 1917 р. в Україні виходило 84 газети, в 1918 р. – 125 [21]. Г.Я. Рудий підрахував, що в 1917 р. на території України видавалося 183 газети, а в 1918 р. – 306 [84].

Періодика України цього періоду надзвичайно різнорідна щодо профілів і змісту. В ній представлені державні, партійні, профспілкові, кооперативні, просвітницькі, військові, приватні газети і журнали. Були започатковані видання діючих в той час в Україні органів управління та самоврядування – народних управ (земств), рад робітничих, селянських і військових депутатів. Видавали газети товариства «Просвіта», церковні громади, численні громадські організації. Помітно зросла фахова, науково-популярна, церковно-релігійна періодична преса [24; 84].

На другий день від заснування Центральної Ради почав видаватись інформаційний бюлетень «Вісти Української Центральної Ради». Другим офіційним виданням українського уряду був «Вісник Генерального Секретаріату України» [31, с. 5]. Провідне місце за кількісними та якісними показниками в інформаційному просторі країни посідала періодика політичних партій.

Видавалися газети «Нова Рада», «Робітнича газета», «Вільна Україна», «Боротьба» тощо [17, с.6]. Поряд з українською періодикою чималий сегмент становили проросійські видання ліберального та консервативного напрямку – «Киевлянин», «Киевская мысль», а також більшовицькі видання «Звезда», «Пролетарий», «Пролетарская мысль» та ін.

Для цього періоду характерне також розмаїття жанрових форм матеріалів періодики: в газетах публікували офіційні документи органів влади та управління, статті політичного, економічного, національно-культурного змісту, оперативну інформацію, газетні звіти, репортажі, хроніки, повідомлення, історичні та літературні нариси, публіцистику, політичні фейлетони, художні твори тощо [24]. За підрахунками Г.Я. Рудого, переважали статті – 45%, 21% становили хроніки, 17% – кореспонденції, 4% дописи, по 3% вірші і листи, 2% фейлетони, по 1% репортажі, інтерв'ю, нариси, оповідання [84].

Окрім центральних періодичних видань значний обсяг становила регіональна періодика, розвиток якої в Україні також розпочався в 1917 р. Зокрема, до виборів Установчих зборів УНР видавалась газета «Український виборець» в Одесі, «Вісти Подільської окружної комісії у справах виборів до Установчих Зборів У.Н.Р.», «Бюллетень Української Ради» у Севастополі. Офіційний характер мав «Вістник Волинського губерніяльного комісара Генерального секретаріату У.Н.Р.». З початку 1918 р. видавалися «Поділля» (вісник Подільського губернського комісаріату) та «Вістник Комісаріату У.Н.Р. Херсонщини» [3, с.48–49]. Регіональні українські урядові часописи охоплювали практично всю територію України доби Центральної Ради. Вони офіційно інформували про діяльність уряду, а також доводили до відома громадян України закони та розпорядження уряду [3, с. 50].

Свої особливості притаманні розвиткові в ці часи періодичної преси на Поділлі. Після краху самодержавства в Російській імперії, на владу в Подільській губернії претендувало одночасно три структури. Буржуазними партіями за підтримки меншовиків та есерів у Вінниці було створено Раду об'єднаних громадських організацій, яка виступила з підтримкою Тимчасового уряду.

Комісарів Тимчасового уряду було призначено в усіх повітах. Одночасно в губернії розпочались вибори до Рад. За даними В. С. Лозового, на Поділлі в першій половині 1917 р. утворилось 14 рад. До липня 1917 р. ради робітничих і солдатських депутатів діяли в усіх повітових центрах Поділля [16, с.36]. 7 травня 1917 р. відбулось перше засідання Подільської губернської Української Ради, яка діяла як орган влади Центральної Ради [16, с. 37].

Особливістю Подільської губернії була близькість фронтів – Південно-Західного і Румунського. На території губернії базувалися військові частини, які впливали, а часто прямо втручалися в революційні процеси. Влітку 1917 р. вони швидко революціонізувалися. На виборах до Вінницької міської думи у серпні 1917 р. більшовицький список пройшов першим завдяки голосам солдатів. Процес більшовизації Рад посилювався після розгрому корніловщини [16, с.38]. У Могилеві-Подільському, де містився штаб 8-ї армії, було створено районний комітет більшовиків, діяльність якого поширювалось на місто, повіт і військові частини. Солдати брали участь у селянських виступах.

Тимчасовий уряд з метою придушення більшовизації направив у повіти Подільської губернії військові підрозділи, а Жмеринку, Літин, Копайгород було оголошено на воєнному становищі [47, с.22–23]. З 28 жовтня протягом двох днів у Вінниці точились кровопролитні бої між більшовицькими солдатами і загонами, направленими командуванням Південно-Західного фронту. Більшовики зазнали поразки, частину вдалось заарештувати, а решта відступили до Жмеринки і Літина [46, с.165].

У другій половині листопада 1917 р. встановилося нове двовладдя: рада робітничих і солдатських депутатів та Губернська Українська Рада, яка проводила українізацію військових частин та посилювала вплив у повітах. Наприкінці листопада – на початку грудня 1917 р. влада не лише у Вінниці, але й на більшій частині Поділля, належала українським національним силам, які розпочали активну державотворчу працю. Почалось роззброєння більшовицьких частин. Більшовики готували нове збройне повстання проти місцевих органів

влади. Вони зосереджувались в районі Жмеринки, де стояли частини більшовизованого 2 Гвардійського корпусу [47, с.25].

На початку січня 1918 р. українські війська відступили з Вінниці. 17 січня на спільному засіданні Вінницької ради та ревкому було офіційно проголошено встановлення радянської влади. Але, вже в лютому 1918 р. більшовики мушили тікати. 15 лютого відновило роботу міське самоврядування у Вінниці. До кінця квітня територія губернії була зайнята австро-угорськими військами [47].

Це викликало додаткові труднощі для місцевої влади. Попри обіцянки, окупаційне командування прямо втручалося в її діяльність і життя населення, робило самовільні реквізиції продовольства, сировини. Влада Центральної Ради в Подільській губернії проіснувала до 29 квітня 1918 р., коли відбувся державний переворот і почав правити гетьман П. Скоропадський.

Місцева періодична преса Подільської губернії загалом віддзеркалювала загальноукраїнські тенденції. На території губернії були представлені загальнодержавні газети українських урядів, загальноукраїнських партій і організацій, губернські газети різного спрямування, повітові та інші місцеві видання. Наймасовішим українським тижневиком, котрий поширювався на Поділлі, була газета ЦК Української селянської спілки «Народна воля», яка пропагувала ідею автономії України в складі Російської федерації [21].

Кількість місцевих газет значно перевищувала кількість загальнодержавних, які потрапляли в губернію, і власне губернських. Як зазначає М. Білінський, на розвиток преси протягом 1917–1920 рр. істотно впливала постійна зміна державної влади. Бувало так, що в одній частині Поділля була одна влада, а в другій інша. Через те зв'язок навіть між сусідніми районами інколи був неможливим. Часописи, до того ж, підлягали військовій цензурі. За цих умов «стан газет і журналів був важкий і сумний», що відбилося на їх характері. Незважаючи на це, автор стверджує, що кількість періодичних видань на Поділлі була велика [2, с.26].

М. Білінський виокремлює характерні риси періодики Поділля зазначеного періоду: а) з'ясування та популяризація завдань державної влади і

партії; б) часті й детальні міркування у справах зовнішньої політики; в) цілковита майже відсутність дописів з краю, що було наслідком згаданих вище умов бурхливого періоду (з цим, до речі, не можна погодитися); г) запальність у тоні та стилі; д) колегіальність видавання й редагування (більшість видань – партійні та інших громадських організацій); е) короткотривалість періодичних органів, що також пояснювалося важкими умовами їх існування. Як пише автор: «не було жодної певності в існуванні часопису». Щодо політичної орієнтації, то після 1917 р. зникають видання правого та поміркованого спрямування. У 1917–1920 рр. переважали часописи демократичного та соціалістичного спрямувань [2, с. 27–29].

Історичний нарис М. Білинського доповнює бібліографічний показник Н. Співачевської, що містить анотований перелік періодики видань Поділля з 1838 по 1927 рр. За його даними протягом 1917–1920 рр. на Поділлі виходило 231 періодичне видання, зокрема у 1917 р. – 32. Найбільше друкувалось у Вінниці та Кам'янці. За родом періодичних видань значно переважали газети. У 1917 р. на Поділлі переважали російськомовні видання, що відображає загальноукраїнську тенденцію, але вже в 1918 р. найбільше було україномовних [1, с. 139–141].

За часів Центральної Ради (до кінця квітня 1918 р.) на теренах Подільської губернії нараховувалося 38 місцевих періодичних видань. Окрім Вінниці та Кам'янця-Подільського, газети і журнали видавалися в Гайсині, Жмеринці, Літині, Ольгополі, Проскурові, Тульчині. Переважали видання місцевих органів самоврядування міських дум, земств, рад – 19. Друкувалися газети загальнополітичного змісту, військові, релігійні, просвітнянські [97, с. 58–74].

Серед місцевих часописів особне місце посіли «Подольские губернские ведомости» (Кам'янець-Подільський), які створено ще в часи Російської імперії – для інформування чиновників державних та земських установ про нові керівні та регламентуючі документи у сфері світського життя губернії. З'явилися й нові офіційні періодичні видання: «Вестник Каменец-Подольского Исполнительного Комитета», «Известия Винницкой Городской Думы» та ін. У масовій пресі Поділля сформувався тип партійних і позапартійних суспільно-політичних часописів. Серед національно-демократичних видань, які пропагували на своїх

сторінках ідею автономії України, найбільш важливими були губернські, міські та повітові газети. Один із перших демократичних часописів – вінницька газета «Свободный голос». Серед масової україномовної періодики важливе місце посідав соціально-політичний часопис «Подільська воля» [21].

Таким чином, у 1917 – на поч. 1918 рр. на території Подільської губернії виходила велика кількість різних періодичних видань – газети, журнали, бюлетені. Серед них були державні, місцевих органів влади, партійні, військових частин, різних громадських організацій тощо. Зважаючи на складні умови революційних часів, подільська періодика відрізнялась короткими строками видання та гострою публіцистичністю. Лідерами за кількістю видань були Вінниця і Кам'янець.

2.2. Загальноукраїнські газети про події часів Центральної Ради на території Подільської губернії

Метою цього розділу є огляд матеріалів загальноукраїнських газет, присвячених Подільській губернії часів Центральної Ради. Джерелом для дослідження послужили, по-перше, українські газети. «Нова Рада» – щоденна загальнополітична газета, яка виходила з березня 1917 р. до січня 1919 р., згодом стала офіційним органом УПСФ. У газеті друкувалися М. Грушевський, С. Єфремов, П. Христюк, Є. Чикаленко. «Народна Воля» – щоденна газета, яка фактично була друкованим органом УПСР. Виходила з квітня 1917 р. до листопада 1919 р. З газетою співпрацювали М. Грушевський, М. Шраг, М. Біляшівський, М. Зеров та ін. «Робітнича газета» – орган ЦК УСДРП. Видавалась з перервами з березня 1917 р. по 1919 р. [31, с.256–257].

Загалом, близько $\frac{3}{4}$ матеріалу, представленого в газетах стосувалося загальноукраїнських проблем. Місцеві матеріали представлені в рубриках «Вісти з краю», «Всякі звістки» та «Дописи» (газети «Нова Рада», «Народна

Воля»); «По Україні», інколи в «Хроніка» та «Оповістки» («Робітнича газета»).
Всі повідомлення за жанром мають інформаційний характер.

Інформаційний матеріал цих видань про Подільську губернію загалом збігається за тематикою. Навесні-влітку 1917 р. вони поміщали чимало повідомлень про різні події національно-політичного характеру: громадські та політичні з'їзди – селянські, губернські, повітові, вчительські, релігійні; вибори в місцеві Думи, земства, їх діяльність; про діяльність українських політичних партій (УСДРП, УПСР), підготовку до виборів до Установчих зборів. Є інформація про організацію Вільного козацтва в різних повітах. Газета «Народна Воля» в середині травня 1917 р. повідомляла, що «в Брацлаві відбувся перший повітовий український з'їзд, на який прибуло близько 300 представників. Винесено було постанови про автономію України, про землю та українське військо» [54, №13, 01.06]. В тому ж часописі йшлося про Гайсинський повітовий селянський з'їзд, який відбувся 18 травня. На з'їзді говорили про завдання і мету селянської спілки, про підготовку селян до виборів в Установчі збори, з'їзд висловив недовіру комісару від Тимчасового уряду [54, №30, 09.06].

В червні «Робітнича газета» опублікувала повідомлення про Подільський з'їзд селянських депутатів в Кам'янці-Подільському, який ухвалив резолюцію, що вимагала українізації повітових управлінь, затвердження української мови в діловодстві і заміні осіб, що чинять супротив українізації [79, №67, 22.06]. Це повідомлення віддзеркалює діяльність українських органів влади щодо українізації діловодства, що підтверджує циркуляр народного міністра судових справ до голови Вінницького окружного суду у справі запровадження в діловодстві української мови: «... Прошу Вас, Пане Голово, вжити заходів, щоб в суді послідовно було скасовано всяку русифікацію і щоб урядовці, хто справді хоче служити Українській Державності, на протязі 2-3 місяців надбали-б собі потрібне знання української мови, а в діловодстві, щоб українську мову хоч повагом, але на протязі недовгого часу було-б заведено так, щоб я мова стала мовою всього діловодства дорученого Вам Суду. Бажаю, щоб ті, хто знає українську мову, тепер вже писали-б і вели-б українською мовою. Зносини з

Міністерством, Генеральним Судом, Апеляційним Судом та Прокуратурою повинно вже тепер провадити українською мовою. В близькій часі Міністерство випустить словник українських термінології і зразки бланків для діловодства»[96].

Також «Народна Воля» повідомляє, що «в червні відбувся з'їзд духовенства, мирян та учителів церковно-парафіяльних шкіл Вінницького повіту. Було проголошено резолюцію про підпорядкування шкіл повітовим Земським шкільним радам» [54,№37,30.06]. А часопис «Нова Рада» повідомляє про Єпархіальний український з'їзд в Кам'янці-Подільському, на якому було розглянуто питання про ставлення духовенства до політичної ситуації, відокремлення церкви від держави, українізацію церкви та школи, автокефальність української церкви та ін. [58,№30,04.05].

«Нова Рада» та «Народна Воля» розповідають про вчительські з'їзди, яких в той час відбувалось на території Подільської губернії чимало. Наприклад, з'їзд учителів Ольгопільського повіту виголосив: «1. Перехід церковно-парафіяльних шкіл до влади міністерства народної освіти; 2. Навчання повинно проводитись своєю рідною українською мовою, потреби національних меншин повинні бути враховані; 3. Завідування школами повинно перейти до учителів; 4. Впровадження вчительських курсів української мови, щоб підготувати їх до українізації школи; 5. Термін служби 25 років; 6. Зарплата вчителю 1200 карбованців на рік і через кожних 5 років прибавка 20%» Подібні постанови проголошували й інші вчительські з'їзди Подільської губернії. [54,№30,09.06].

Шпальти газет розповідають також про проведення маніфестацій, свят, присвячених важливим подіям, наприклад, Універсалам ЦР. Як повідомляє «Нова Рада», одна з найбільших маніфестацій, яка відбулася у Вінниці 11 травня 1917 р., зібрала тисячі учасників. Натопт людей був жовто-блакитного кольору. Було сказано різні промови про важливість часу, в якому вони живуть. Співали «Ще не вмерла Україна» та інші пісні. Лунали гасла «Нехай живе Вільна Україна!». Маніфестація тривала з 11 години до настання вечора [58,№42,19.05]. Ось як описував в свої спогадах такі події В. Приходько: «У дні таких

маніфестацій українське село заливало повітові міста і міста України наочно бачили, хто є справжнім господарем України!»[77, с. 187]

Крім того «Нова Рада» повідомляє про подібні заходи в провінції: «В селі Соболівці на мітингу було відправлено панахиду по Т. Г. Шевченку, сказано багато промов про сучасну ситуацію, проголошувались гасла «земля і воля»» [58, №45, 24.05]; «У місті Вороновиця Брацлавського повіту відбулося свято вільної України. В маніфестації брали участь села Ганщина, Кордишівка, Степанівка, Зарудинці, Кальнишівка, Тростянець, Федорівка та ін. Селяни були в національному вбранні та з національними прапорами й співали пісні. Було відправлено панахиду по Т. Г. Шевченку та сказано промови про нього та про сучасну ситуацію в Україні» [58, №54, 03.06].

Яскравим прикладом про реакцію місцевого населення на Перший Універсал Центральної Ради є повідомлення із села Огієвки: «Ми громадянство всього села Огієвки на Поділлі – чоловіки, жінки, хлопці, дівчата, відсвяткувавши своє свято Вільної України, прослухали Універсал і цілком приєднуємось до нього. Центральну Раду признаєм своїм вищим головним Правительством на чолі з батьком Грушевським, щиро вітаєм її, обіцяєм піддержувати її всі постанови для вільного життя Українського народу» [58, №87, 13.07]. «Народна Воля» повідомляє про українське свято в місті Могилів-Подільський, на якому було оголошено третій Універсал Центральної Ради. Робота у військових та громадських установах, а також і навчання були припинені[54, №171, 11.12]. Вагомість проголошення третього Універсалу ЦР додає лист Подільського губернського комісара до директора Вінницького Реального училища, щодо урочистого проголошення Універсалу на площі біля гостинниці Савой: «...Ласкаво прошу з огляду на велике історичне значення сего акту, повідомити про се всі підлеглі Вам установи і особи а також прийняти участь зо всім штатом і учнями в молебню на площі коло Народнього Дому і повселюдному урочистому проголошенню Універсалу на площі коло гостинниці Савой, що має відбутись 21-го листопада по постанові Української Губерніяльної Ради»[45].

Ще одна важлива тема, якій присвячено чимало матеріалів – організація та діяльність «Просвіт». Вони створювались по всій Подільській губернії, набирали працівників, організовували бібліотеки, на зібрані кошти купували у Києві книги, передплачували газети, організовували читанки, лекції, виставки, влаштовували українські мітинги та маніфестації[54, №16,06.06]. Не залишились в стороні жителі села Могильна, Гайсинського повіту, про що повідомляє «Нова Рада». Вони постановили закласти в себе товариство «Просвіта», яке б мало свою книгозбірню, передплачувало часописи, улаштовувало вистави. До «Просвіти» записалось до 200 членів. На гроші, внесені членами, купили книги в Києві, передплачено «Нову Раду», «Робітничу газету», «Народну Волю», «Подільську Волю», «Рідне Село». 18 квітня 1917 р. була улаштована українська маніфестація: селяни з українськими прапорами з портретом Т. Шевченка пройшли по селу; хор хлопців та дівчат співав «Ще не вмерла Україна» та інші українські пісні; коло церкви священник відправив панахиду по Т. Шевченку; кілька промовців виступало розказуючи про його життя і діла [58, №87, 13.07].

Досить розлого матеріали про розгортання просвітницької діяльності на Поділлі після повалення царизму подає учасник цих подій В. Приходько. Висвітлено розуміння представниками української інтелігенції своїх завдань в нових політичних умовах та їх справи. Основну увагу вони спрямовували на село. На думку мемуариста, «оскільки Київ мав робити політику... ми, на місцях, мали найперше завдання освідомити національно народ, щоб наші українські селяни, наше село зрозуміло ті завдання, які стоять перед нами і щоб український народ міг використати ті можливості, які відкриває перед ним революція»[77].

Водночас, в пресі з'являються повідомлення про антиукраїнську агітацію і пропаганду серед населення. У липні 1917 р. «Нова Рада» надрукувала розлогий матеріал про пропаганду проти ЦР у провінційних містечках і селах, зокрема на Немирівщині: «Агітація і підбурювання ведеться цілком свідомо бувшими «патріотами» і чиновниками, ...не тільки проти українства, а й взагалі проти революції, проти майбутнього республіканського ладу. Ці думки висловлені на ґрунті сумних фактів, які відбуваються в нашій Брацлавщині, особливо в

околицях Немирова. Наприклад 7-го червня на загальних зборах сільських виконавчих комітетів немирівської волості постановлено не виконувати наказів Центральної Ради, бо, мовляв, вона не є «выразительница настроения коренных малоросов Украины». Ще один приклад – в селі Бушинці, що всього за 7 верст від Немирова, селяни ледь не вбили учительку Терлецьку за те, що вона «насмілилась» читати українські газети та співати з школярами українські пісні. ...Звичайно, селяни не роблять це свідомо, це все коїться під впливом провокаційної агітації. Селянам розказують, що Центральна Рада хоче «віддати Україну німцям і т. д.» Тому на Немирівський район нам необхідно призначити енергійного свідомого українця-комісара Центральної Ради, який би розплющив очі тим людям, що ідуть проти українства» [54, №90, 18.07]. Підтвердженням слідча справа щодо групи злочинців, які обвинувачувались в агітації серед населення до непорядку в Балтському повіті [92].

Восени 1917 р. газети пишуть також про бездіяльність місцевих органів влади – земств і представників убернської Української Ради. Так, у жовтні 1917 р. «Народна Воля» писала: «На Брацлавщині, Подільське губернське земство і представники до губернської Української Ради ставляться байдуже до своїх справ. З боку брацлавських представників до губернської Української Ради помічається ще холодніше відношення» [54, №130, 23.10].

Восени-взимку 1917 р. з'являється чимало матеріалів про більшовицьку агітацію, повідомлення про погроми (селянські, армійські), анархію, пияцтво, самосуди, появу злочинних «зграй», як результат – поглиблення розрухи. «Народна Воля» повідомляє, що в Кам'янець-Подільському повіті анархія набула особливого розмаху. В селах Приворіття і Ришинець відбувається самостійний випас і розкрадання лісу. В селі Залуння селяни вбили орендатора Щербака [54, №150, 15.11]. Багато інформації про важке становище в Подільській губернії надає часопис «Нова Рада». Пишуть про нищення лісів селянами та військовими у Проскурівському повіті. Слідча справа відкрита в Проскурівському повіті проти групи місцевих мешканців через те, що не

допускали лісничого проводити облік розкраденого лісу, є цьому яскравим підтвердженням [92].

Промовистим є зміст кореспонденції «Темнота»: «Селяни масово виступають проти сільськогосподарського перепису. В селі Верхніх Панівцях Кам'янецького повіту озвіріла юрба два дні знущалась над переписчицею Левітською, яку напівголу, босу витягли з квартири й водили по селі, нахвалюючись убити її хотіли скинути з мосту в річку. Нарешті, навітавшись, юрба вигнала Левітську з села, причому не дозволила їй забрати свої речі, одягнутись і найняти підводу» [58, №143, 22.09; №146, 26.09].

Окрему тему повідомлень становить швидке розповсюдження грабежів і пияцтва, які були пов'язані з пересуванням губернією військових частин. Цілі частини, що йшли з фронту, окремі солдати – грабували, підбурювали селян до повстання. Ось як передавали ці факти газетні повідомлення, назви яких говорять самі за себе. Матеріал «Розрухи»: «В Летичівському повіті розграбовано Новоконстантинівську гуральню. У Вінниці з казенного складу украдено чимало спирту. Солдати невідомого полку в с. Гречинцях Летичівського повіту грабують маєток – ловлять рибу в ставку, знищили пасіку, крадуть бурякове насіння тощо. В Браїлові селяни разом із солдатами пограбували садибу і розбили склад спирту, солдати рубають дерево в лісі та продають селянам. В Могилівському й Ушицькому повітах солдати однімають хліб, борошно, фураж для товару й коней. В Ізяславському повіті солдати агітують селян, закликаючи їх до погромів» [58, №150, 30.09]. Про це писав також В. Приходько: «Пересування цих частин «самоплавом», без жадних старшин та керівництва, відбилось дуже негативно на українських поселеннях, через які вони йшли і де зупинялись. Солдати грабували поміщицькі дома та економії, показуючи тим приклад гіршим елементам в нашому селі» [77, с. 236].

«Спустошення Поділля» – подається інформація про свавілля військових частин в губернії – знищують засів, худобу, птицю, напиваються, підпалюють хати, грабують поміщицькі і селянські садиби, «...самий врожайний край – Поділля гине» [58, №152, 03.10].

Взимку 1917/1918 р. газети повідомляли про бойові зіткнення українських частин з більшовиками. Газета «Нова Рада» пише про бої в Жмеринці, більшовиками було захоплено залізничну станцію та телеграф. У Козятині було роззброєно три більшовицькі полки; на станції Браїлів було роззброєно більшовицькі військові частини, що зібрались у напрямку Гнівань-Браїлів; коло Шепетівки також українські військові роззброїли більшовиків[58,12.12]. В січні 1918 р. «Народна Воля», «Робітнича газета» опублікували повідомлення про те, що в Жмеринці все розграбовано, плани більшовиків проводяться в життя, перепон їм не зустрічається і дроти телефонів і телеграфів порвані [55,№7,24.01; 79,№213,22.12].

Іншу групу становлять часописи, які не стояли на проукраїнських позиціях. «Последние Новости» – політична, літературна газета. Підтримувала Тимчасовий Уряд. Виходила з 1917 р. по 4 лютого 1919 р. «Знамя Труда» – орган Київської обласної організації РСДРП (м). Виходила з 16 березня до кінця серпня 1917 р. Частка місцевого матеріалу в цих газетах менша, ніж в попередніх. Місцевий матеріал друкується в рубриках «Різні Новини» та «Останні Новини» («Последние Новости»), «Хроніка» і «В селі» («Знамя Труда»).

«Последние Новости» чимало уваги приділяє ситуації в армії та на фронті. Повідомляє про дезертирів: «...отримана телеграма, що з 1200 дезертирів, добровільно явлених перед вінницьким військовим начальником і відправлених одним ешеленом в Кременець, прибули в 266 запасний полк всього 190 людей, інші втекли – частина при посадці на станції Вінниця і Козятин»[75,№4443,22.04]. Вміщує інформацію про один з військових з'їздів південно-західного фронту, на якому була «...делегатами армії південно-західного фронту прийнята резолюція, яка закликає військових чинів і військові частини прийняти міри до посилення військової потужності армії. З'їзд наказує військам не відмовлятись від наступу»[75,№4887,18.05]. Оптимістично розповідає про прибуття військового міністра Керенського в Кам'янець-Подільський: «Прибув воєнно-морський міністр Керенський, якого зустріли

гучними оваціями всі громадські організації, населення, місцевий гарнізон. В місті святковий настрій»[75,№4479,13.05].

У той же час газета «Знамя Труда» зосереджується на робітничих святах і страйках. Повідомляє про святкування першого травня населенням міста Кодима: «...відбулося величне святкування, в якому взяло участь до 5000 людей, тобто майже все населення міста. Були сказані промови про значення цього свята. У святі брали участь представники козаків, матросів, робітників і селян» [36,№34,03.05]. Інший матеріал присвячено страйку хлібопекарів в Немирові: «...Третю добу триває страйк пекарів та кондитерів. Експлуатація з боку власників перейшла всі межі. Робітники пред'явили мінімальні економічні вимоги. Радою робітничих і селянських депутатів прийняті всі міри для припинення конфлікту» [36,№50,16.05].

Таким чином, інформаційний потенціал проаналізованих газет для вивчення подій часів Центральної Ради на території Подільської губернії визначається, по-перше, їх політичною приналежністю; по-друге, загальноукраїнським масштабом. Частка місцевих матеріалів, серед яких і повідомлення з Поділля, становить близько четвертини змісту. Це матеріали інформаційного жанру – повідомлення, замітки.

Тематика українських загальнодержавних часописів прямо пов'язана з нагальними потребами національної революції – українізація влади, освіти, релігійного життя, діяльність українських партій, «Просвіт», організація Вільного козацтва та ін. Матеріали газет також наочно відображають зміни, що відбувалися в становищі української держави протягом 1917 – початку 1918 рр.

Відповідно до політичної орієнтації (на Тимчасовий уряд) в інформаційних повідомленнях газети «Последние новости» стосовно Подільської губернії основна увага приділена військовій тематиці, що є зрозумілим з огляду на те, що Поділля було в 1917 р. прифронтовою зоною. Головні ідея публікацій – підтримання військового духу армійців, позаяк Тимчасовий уряд не збирався завершувати війну.

2.3. Місцеві газети про події часів Центральної Ради на території Подільської губернії

Мета цього розділу є огляд матеріалів місцевих періодичних видань Поділля, присвячених Подільській губернії часів Центральної Ради. Джерелом для нас послужили періодичні видання, які можна розділити на три групи.

Газети, що стояли на проукраїнських позиціях: «Свободный Голос», щоденна газета (Вінниця), виходила з березня 1917 р.; «Нове Слово», щоденна політико-літературна газета (Вінниця), виходила з березня 1918 р.; «Поділля», щоденна демократична газета (Кам'янці-Подільський), з січня 1918 р. Газети, що стояли на боці Тимчасового Уряду: «Подольские Губернские Ведомости» (Кам'янець-Подільський), виходила з 1838 р. по травень 1917 р.; «Подольнин», щоденна, суспільно-політична і сільськогосподарська газета, виходила в Кам'янці-Подільському з 1909 р. Білшовицька газета «Набат», орган Вінницької ради робочих і солдатських депутатів, виходила в січні-лютому 1918 р.

Місцевий матеріал представлений в рубриках «Всякі звістки» та «Губернська хроніка» (газета «Поділля»); «Хроніка» (газета «Нове Слово»); «По нашому краї» та «Хроніка» (газета «Свободный Голос»); «Місцева хроніка», «Земська хроніка» («Подольнин»); «Хроніка», «По нашому краї» («Набат»).

Шпальти сторінок газет, що підтримували Центральну Раду рясніли українськими гаслами та зверненнями. «Свободный Голос» публікував звернення Центральної Ради [87, №2, 16.03]. «Поділля» на першій сторінці опубліковано гасло «Нехай живе українська самостійна республіка!» [66, №8, 09.03]. «Нове Слово» в кожному випуску друкувало звернення «Українці! Говоріть все і всюди тільки українською мовою!» і «Громадяни України! Хто з вас бажає корисно служити рідному краю, хай негайно запикується в курені Вільного Козацтва, які боронять волю України!» [61].

Ще однією особливістю українських часописів було те, що на їх сторінках друкувались нормативні документи Центральної Ради, накази міністрів, розпорядження уряду, постанови і розпорядження міністерств до повітових і

губернських комісарів, постанови і накази губернського комісара Подільської губернії [61, №1, 08.03; №2, 09.03; №5, 13.03; 66, №8, 09.03; №13, 15.03].

Інформацію місцевого характеру, яка друкувалась в часописах «Свободный Голос», «Поділля», «Нове Слово» можна розділити на групи: політична; культурна; боротьба з більшовиками та повідомлення про погроми, крадіжки і свавілля солдат. Чимало інформації присвячувалося діяльності місцевих органів влади. «Нове Слово» повідомляло про засідання і Вінницької Міської Думи, і виконавчого Комітету ради робочих і солдатських депутатів. Публікувалась інформація Надзвичайного Подільського губернського земського зібрання, де вирішували економічні питання, поставки хліба армії та ін. Також часопис публікує звернення Союзу Подільських Українців до українського громадянства, в яких йдеться про важливість часу, що потрібно згуртуватись, не втратити момент, «...ми мусимо вжити всіх заходів, щоб всім нам стати в рівень з іншими громадянами робітниками і інтелігенцією, які свідомо ставляться до сучасних подій». Гаслом Союзу визнали: «Повна воля для розвитку Української нації, з забезпеченням прав меншості» [61, №1, 08.03]. Водночас «Нове Слово» публікувала інформацію про з'їзд рад Поділля, засідання Міської Ради, вибори нових членів управи та заступника міського голови [61, №2, 09.03; №3, 10.03].

Не обминули українські газети і теми боротьби з більшовиками. Газета «Поділля» повідомляла: «Під Вапняркою» – українські та австро-німецькі війська розбили загони більшовиків, більшовики тікають в паніці», «З Шаргороду» – більшовики програли бій українському війську і втікаючи залишили після себе багато зброї» [66, №9, 10.03; №10, 11.03].

Для газет, які стояли на позиціях Тимчасового Уряду характерна повна відсутність будь-яких публікацій, заміток про події української національної революції. Вони друкували звернення Тимчасового уряду та Державної Думи до народу, нормативні документи Тимчасового уряду – постанову «Про кримінальну громадську відповідальність службовців», «Циркуляр Тимчасового уряду Губернським комісарам Тимчасової Влади і особам, які займають посади губернаторів, керівників областей і керівників міст» та ін. [69, №21, 15.03].

Загалом, інформаційний матеріал газет «Подольанин» і «Подольские Губернские Ведомости» схожий. Чимало новин присвячено діяльності місцевих органів самоврядування: міської управи Кам'янця-Подільського, різноманітних з'їздів – з'їзду мирових посередників, повітових земств (зібрання Кам'янець-Подільського повітового земства проголосило підтримку Тимчасового уряду), земських управ (рішення Кам'янець-Подільської земської управи про те, що всі власники землі мають надати інформацію про запаси зерна), міської Думи, ради і Виконавчого комітету [71, №1773, 07.03; №1778, 12.03; №1779, 14.03].

Більшовицька газета «Набат» почала видаватися у Вінниці після встановлення радянської влади в січні 1918 р. Звернення до народу, опубліковане 28 січня говорить само за себе: «Брати українці! Вороги вашої і нашої волі хочуть роз'єднати нас. Центральна Рада перейшла на сторону ворогів Радянської влади в Росії. Брати українці. Вам говорять, наче ми виступаємо проти самовизначення України. Це – брехня. Ні на хвилину ми не думаємо зазіхати на права України... Українські робітники. Ваші потреби зраджують капіталістам... Українські солдати. Вас піднімають проти загальноросійської солдатської сім'ї. Вас втягують в злочинну міжусобну війну в інтересах українських поміщиків... Українські селяни. Ви не побачите землі, ви не побачите свободи, якщо відділитесь від робітників і солдат Росії» [52, №2, 28.01].

Окрім відозв «Набат» друкував протоколи засідань ради робочих і солдатських депутатів, виконавчого комітету, ленінські декрети, статті з питань радянського будівництва. Видання також розповідає про встановлення робітничого контролю над підприємствами і банками, про націоналізацію готелів, про те, що на багатіїв міста накладено контрибуцію в розмірі 75 тисяч карбованців, яка буде використана для потреб органів радянської влади [52].

На сторінках «Набату» з'являються повідомлення про становище на місцях: «Тульчин. З приходом більшовицьких військ все в місті заспокоїлось. Українці перейшли на бік більшовиків», «Немирів. Поки що спокійно, але, за правдивими джерелами, в деяких селах були сходи, на яких була агітація до єврейських погромів. В місті організовується загін із селян, щоб протистояти

погромам, але цей загін отримує погрози зі сторони іншої частини селян, яких провокують підозрілі особи»,[52, №1,26.01].

Спільними темами періодичних видань і в 1917, і на початку 1918 р. були погроми, крадіжки і свавілля військових. У газеті «Поділля» в рубриці «Губернська хроніка» повідомлялося: «18 березня о шостій годині вечора в село Деробчин Ямпільського повіту приїхали невідомі солдати, які стали вимагати роззброєння селян і видачі їм зброї. Селяни відмовились і послали повідомлення на станцію Рахни-Лісові – коменданту австрійських військ, котрий зараз же вислав в с. Деробчин 40 австрійських військових. В результаті невідомих солдат було прогнано і вбито чотирьох з їх складу»[66, №9, 10.03; №19, 22.03].

Часопис «Поділля» також приділив не одну статтю розміщенню польського війська на території Поділля. «В околицях Немирова на Поділлі рухається польське військо. Своєю артилерією воно спалило кілька сіл. Відбувається бій між поляками і селянами... Польське військо гуляє собі по Україні, реквізує на право і наліво у селянства що хоче, а коли і без того обідране село прифронтової зони, пробує дати відсіч, то його тероризують або просто палять села, як це було в околицях Немирова»[66, №25, 29.03]. Підтвердженням цьому є донесення Подільського губернського комісара командирів польського корпусу у м. Вінниці про знущання польських легіонерів над населенням від 18 квітня 1918 р. «З кожним днем все збільшуються скарги урядовців і населення, що польські легіони, які розташовані в межах Поділля, систематично знущаються з населення, накладають контрибуції, грабують військово майно, зброю, хліб, втручаються навіть в розпорядження української влади, встановлюють місцями свою цензуру (Ольгопіль), видають обов'язкові постанови (Стара-Синява)» [28]. Газета «Набат» в рубриці «Хроніка» майже в кожному номері повідомляла про крадіжки та інші злочини [52, №7, 04.02; №12, 10.02].

Ще одна спільна тема – культурне та релігійне життя губернії. Газети «Свободный Голос», «Поділля» мали рубрику «Театр і музика». «Свободный Голос» повідомляв про показ оперети «Біла лілія», яка розповідає сюжет часів

французької революції [87, №1, 15.03], а також про невдалу оперету Оффенбаха «Зачарована скрипка», яку давали у міському театрі Вінниці. Оживив спектакль виступ польського актора Фертнера у двох наступних фарсах «В неї щось є» і «За наказом капітана» [87, №35, 26.04]. Водночас гарний настрій глядачам приніс показ п'єс «Дурний Яшка» і «Вінницькі штукатурки» [87, №140, 01.09]. «Нове Слово» неодноразово публікувало інформацію про свята на річницю від дня народження Т.Г. Шевченка.

Газета «Подільнин» інформує про різноманітні концерти, постановки – комедію Юшкевича «Повість про пана Сонькіна» про раптово збагатішого єврея у міському театрі Кам'янця-Подільського, літургії під час великих релігійних свят [71, №1777, 11.03], зібрання духовенства Вінницького повіту [71, №1789, 24.03].

Отже, проаналізовані матеріали місцевих газет 1917–1918 рр., які видавались на території Поділля ще раз дають змогу довести, що, по-перше, на території Подільської губернії в цей період було «тривладдя» – губернські і повітові земства, Рада робітничих і солдатських депутатів, Подільська Губернська Українська Рада. Кожна з груп газет висвітлювала питання, які вважала найважливішими. Отже можна сказати, що матеріал місцевих газет цілком залежав від політичної приналежності. Також інформаційний потенціал проаналізованих газет визначається їх місцевим характером. Вони більше уваги приділяють місцевим проблемам, діяльності місцевих органів самоврядування, культурним подіям. Вони показують нам проблеми, вирішення яких є дуже важливим для того періоду. Однією з таких проблем, спільною для всіх були погроми, крадіжки, бандитизм.

Попри заангажованість газетної періодики та публіцистичність матеріалів, її повідомлення про стан і перебіг подій на Поділлі часів Центральної Ради загалом віддзеркалюють реальну ситуацію, що підтверджують документи місцевих органів влади та мемуарні джерела.

Матеріали місцевих газет наочно віддзеркалюють швидкі зміни в становищі української держави 1917 – початку 1918 р. на рівні губернії.

РОЗДІЛ 3

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

3.1. Умови розвитку преси за доби Гетьманату

Зі зміною влади в 1918 р. змінилися умови функціонування засобів масової інформації. У гетьманській державі офіційним виданням був «Державний Вістник» (травень-грудень 1918 р.). Головна його функція – публікація законів, розпоряджень Ради Міністрів, актів гетьмана, посадових призначень та звільнень, інформація про державне життя. Вже ретроспективно П. Скоропадський визнав, що «наш уряд в одній дуже важливій галузі державного управління був обурливо слабкий і безпорадний. Преса і будь-яка пропаганда була відсутня» [Цит. за: 64, с.134].

У ч. 3 «Державного Вістника» від 21 травня 1918 р. в офіційній частині в розділі «Міністерство Почт і Телеграфів» було опубліковано «Наказ про Українське Державне Телеграфне Агентство від 25 квітня 1918 р. № 17», яке до листопада 1918 р. очолював, як і Бюро преси, Дмитро Донцов. У наказі говорилося: «1) Українське Державне Телеграфне Агентство лічиться при Раді Народних Міністрів і міститься в Києві». 2) Для збирання та розповсюдження відомостей Агентство відкриває філії та призначає, як йому буде потрібно, постійних або тимчасових агентів і кореспондентів у різних місцях України і за кордоном» [3, с.63].

Українське телеграфне агентство мало також свій друкований орган – «Бюлетень Українського Телеграфного Агентства (У.Т.А.)». Газетою, в повному розумінні, це видання не можна вважати, це, скоріше за все інформаційний листок, в якому вся інформація містилась у повідомленнях, замітках «телеграмного» розміру – 4-5 рядків. Від 29 червня 1918 р. «Бюлетень У.Т.А.» виходив окремо українською та російською мовами. Він мав рубрики: «Західний фронт», «м. Київ», «Міжнародна інформація», «Події на українській землі», «Війна» та ін. [3, с. 64].

Дійсно масових офіційних видань пропагандистського характеру влада не створила, а поширювані Українським Телеграфним Агентством матеріали антигетьманські налаштовані газети нерідко ігнорували [64, с.134]. Деякі з міністерств Гетьманату налагодили випуск своїх друкованих органів, а саме: Міністерства земельних, військових справ, віросповідань та інші [64, с 135].

Уряд Скоропадського, «наводячи порядок», розпочав гоніння як на більшовиків, так і на націонал-демократів та анархістів: запровадив цензуру, заборонив есерівські газети «Боротьба» й «Народна Воля», піддав утискам «Нову Раду» [17, с.14]. Під час Гетьманату газета «Нова Рада» відображала роль УПСФ як «м'якої» опозиції до влади. Періодичним органом Української соціал-демократичної партії був орган ЦК «Робітнича Газета», яка видавалась і в період Української Держави [64, с.138].

На добу гетьманату П. Скоропадського припав період найбільшої політичної активності Української партії соціалістів-самостійників. ЦК партії видавав у 1918 р. тижневик «Самостійник». В ньому друкувались програмні положення та політична платформа партії щодо державного устрою України, шляхи розв'язання земельного, робітничого, релігійного питання, висвітлення внутрішньопартійного життя[64, с. 138].

Продовжувала видаватись за часів Української Держави газета «Відродження» – щоденна безпартійна демократична газета, яка була створена ще в період Центральної Ради. Найбільше уваги в ній приділялось питанням державного будівництва, соціальної і національно-культурної політики гетьманату[82, с. 275].

У Вінниці гетьманський переворот виявився у тому, що начальник міської міліції Іван Мартиновський випустив оголошення, в якому зазначалося: «Повідомляю мешканців міста Вінниці в тім, що вся влада на Україні належить Гетьману всієї України Павлу Скоропадському, котрого визнано військовим командуванням германським та австро-угорським, і виявившого готовність у випадку необхідності підтримувати тут владу своєю збройною силою і суворо карати за непідкорення цій владі, в повнім єднанні з українською

адміністрацією»[44,с.424]. Після державного перевороту в Києві, нову центральну владу в Подільській губернії визнали не всі. Частина службовців УНР закликала до громадянської непокори режиму. Ситуацію вдалось стабілізувати за допомогою австро-угорського командування, яке підтримало гетьмана [43, с. 160].

Гетьманський уряд змінив структуру управління на місцях. Вона мало чим відрізнялася від ієрархії владного режиму за часів Російської імперії. Так, 14 травня 1918 р. указом гетьмана замість губернських комісарів запроваджувалися посади старост, а наказом міністра внутрішніх справ Ф. Лизогуба повітові комісари були звільнені та на їх місце призначалися старости. На рівні волостей до керівництва поверталися волосні старости, яким доручалося вершити владу на підвідомчій території[78, с. 105]. Гетьман П. Скоропадський в свої спогадах так описав процес заміни чиновників: «впродовж півтора місяця неможна було заповнити місця губернських старост, що є господарями губерній»[89, с.158].

Старости були людьми переважно консервативних переконань, хоча й зустрічалися ліберали-українофіли. Всіх їх об'єднувало прагнення до встановлення порядку і відновлення приватної власності. Часто дії старост яскраво свідчили про несприйняття ними української державності [48]. Використання низкою установ печаток часів імперії з двома орлами, бланків із штампами російською мовою створювало у подолян враження відновлення дореволюційної моделі управління [43, с. 161].

Значних змін у цей час зазнала і система правоохоронних органів. 18 травня 1918 р. було видано закон про державну варту, яка підпорядковувалася безпосередньо губернському старості. У повіті діяв начальник Держварті, який керував певною кількістю міських та волосних вартових, мав у розпорядженні кінну сотню [78, с.105]. Новостворені правоохоронні органи одразу ж активно зайнялися боротьбою з бандитизмом. Цьому сприяв і наказ губернського старости від 1 червня 1918 р. про необхідність усім мешканцям Поділля негайно здати зброю[44, с.425].

Серед успіхів економічної політики гетьманату на Поділлі відновлення роботи 52 цукрових і винокурних та 116 спиртоочисних заводів, налагодження роботи залізничного транспорту, управління яким здійснювалося спільно з відповідними спеціалістами німецької військової адміністрації в Україні. Чимала робота була проведена щодо ремонту рухомого складу залізниць [48]. В. Приходько відзначив певні риси стабілізації в губернії цих часів: «... в місяцях травні-листопаді, пощастило перевести на Поділля дуже велику роботу. Передусім тому, що на Україні панував відносний спокій, ходили потяги, функціонувала пошта, виходили часописи, селянство, хоч розчароване і тероризоване, працювало на своїй землі – був урожай і не було голоду та стихійних нещасть» [77].

За періоду Гетьманату на території губернії відкрилось чимало нових шкіл, гімназій, семінарій. 22 жовтня 1918 р. було відкрито перший у краї вищий навчальний заклад – Кам'янець-Подільський державний університет, що вважається найголовнішим здобутком культурної політики гетьманату на Поділлі [48].

Однак, поряд з певною стабілізацією народного господарства, уряд не виконав свого зобов'язання щодо покращення соціального захисту робітників. Це зумовило зростання страйкового руху, причини якого мали переважно економічний характер. Так у травні 1918 р. на станціях Гречани і Кам'янець-Подільський відбувся страйк залізничників у зв'язку із заборгованістю уряду у виплаті їм заробітної платні за 5 місяців [48].

Окрім того, найважливішим напрямком економічної політики гетьманату було відновлення приватної власності в аграрній сфері, що поєднувалося з обеззброєнням селян. Ці заходи здійснювали урядовці Поділля разом із австро-угорськими загонами під час рейдів по селах, що часто набували характеру карних експедицій із езекуціями (тілесними покараннями), контрибуціями, арештами та розстрілами непокірних [48].

Селянство зі зброєю в руках висловлювало протест аграрній політиці гетьмана. У серпні 1918 р. у 6-ти з 12 повітів губернії (Брацлавському,

Вінницькому, Літинському, Ольгопільському, Могилів-Подільському, Ямпільському) спалахнули повстання селян, які були придушені за допомогою австро-угорських військ. Значна кількість повстанців була заарештована. [48].

Загалом австро-угорські війська поводитися як господарі та практично ігнорували досягнуті домовленості щодо перебування на окупованій території. З цього приводу міністерство закордонних справ надіслало австрійському представництву в Україні понад 100 нот протесту, пов'язаних із незаконними реквізиціями помешкань, захопленнями цивільного та військового майна, арештами й іншими порушеннями прав громадян, митного кодексу, фінансових законів і навіть привласнення кораблів та інших об'єктів державного значення [78, с.119].

На території Поділля поведінка австро-угорських військ також не вирізнялися особливою толерантністю. Зокрема вони зайняли будівлі Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії, реальної школи і жіночої гімназії у Вінниці, чоловічої гімназії у Жмеринці, ремісничої школи в Ушиці тощо. Крім того, на периферії в місцях дислокації військові підрозділи, як правило, займали найкращі приміщення. Звісно, це були навчальні заклади, які змушені були припиняти свою діяльність і розпускати учнів на невизначені канікули [78, с.119].

Попри те, що присутність австро-угорських військ мінімізувала діяльність більшовиків, а їх спроби захопити владу були придушені, в губернії діяли більшовицькі підпільні організації [43, с.166]. В Літинському, Могилівському та інших повітах діяли партизанські загони. Великий загін у Ямпільському повіті нараховував понад 300 чоловік. Його очолив більшовик Ф. Криворучко. В кінці липня застрайкували залізничники Жмеринки, Козятина та інших станцій. У серпня вибухнуло велике повстання в Могилівському та інших повітах, однак більшовики були розгромлені каральними частинами австрійських військ [40, с.40].

Окрім більшовиків, на Поділлі у березні 1918 р. з'явилася російсько-монархічна організація «Общество Красной точки». Це товариство, яке

спиралося на офіцерів російської армії та виступало як проти української держави, так і проти союзницьких військ. Його центр перебував у Вінниці, філії – в Брацлаві, Журавлівці, Рахнах та Літині [44,с.426]. Всю серйозність ситуації підкреслює таємне розпорядження Подільському губернському коменданту від Подільського губернського старости «про вжиття заходів щодо монархічної організації «Красная точка»». «На Поділлію появилася таємна організація під назвою «Общество Красной Точки», яке поширює серед населення прокламації і накази... Ця організація має напрям російсько-монархічний і направлена не тільки проти австро-угорських і германських військ, але також проти Української Держави. Вона опирається на правдоподібно в найбільшій мірі на монархічно-настроєних бувших офіцерів російської армії, а також на урядовців-великоросів... Вважаючи цю організацію дуже шкідливою для Української Народньої Республіки, позаяк вона користується демагогічними прийомами і може впливати на темні маси населення, прошу Вас з свого боку зробити в цій справі відповідне розпорядження і сповіщаю, що я разом з цим пропоную Повітовим Комісарам вжити всіх заходів до розкриття цієї організації і заарештувати її членів, для чого раджу утворити контр-розвідку»[81].

Українську опозицію до гетьманської влади на Поділлі становили також українські політичні партії, серед яких найчисельнішою виступала Українська партія соціалістів-революціонерів. Під їх керівництвом відбулось повстання 14-24 серпня в Могилеві-Подільському, яке було жорстоко придушене австро-угорськими військами [43, с.165].

На початку листопада 1918 р. певна економічна стабілізація та культурне піднесення в країні змінюються загостренням внутрішньополітичної обстановки. У цей час значно посилюється повстанський рух (досить часто інспірований більшовиками) проти австро-угорських та німецьких військ. Революція в Австро-Угорщині кінця жовтня 1918 р. призвела до втрати бойового духу, деморалізації окупаційних війська та їх повернення на батьківщину. Вже з листопада австро-угорці масово відступають, супроводжуючи від'їзд всілякими деструкціями: погромами поміщицьких маєтків, в'язниць, продажем чи обміном

зброї тощо. 9 листопада в губернії оголошується військовий стан, 14 листопада розпочинається повстання Директорії УНР, 20 листопада влада в губернії перейшла до повстанців [43, с.174–175].

Свої особливості в цей період мала місцева періодична преса. Періодика Поділля через постійні зміни влади розвивалася нерівномірно. Переважна більшість видань виявилась недовговічною. Короткочасність існування часописів позначалася на їхньому якісному рівні: видання навіть не встигали сформувати навколо себе оптимального за своїм творчим потенціалом колективу журналістів, виробити чітку редакційну політику [21].

Незважаючи на складні політичні умови, певні жорсткі дії центральної влади в сфері видання газет, розвиток газетної справи в Подільській губернії мав позитивні результати в порівнянні з попереднім періодом. За даними Н. Співачевської у 1918 р. на Поділлі нараховувалося 44 періодичних видання. Найбільше друкувалось у Вінниці та Кам'янці. За родом періодичних видань переважали газети, яких було 27. В 1918 р. найбільше було україномовних видань [1, с.139–141].

Аналіз місцевих часописів свідчить, що в період Гетьманату на території Подільської губернії газети друкувались різнопланові. Тип офіційної періодики у 1918 р. був представлений «Подільськими губерніальними відомостями» (Кам'янець-Подільський), вісником Подільського губерніального комісаріату «Поділля» (Кам'янець-Подільський), вісником Подільського губерніального земельного комітету «Земля», виданням Вінницької філії Національного союзу «Республіканські вісті» (Вінниця). У 1918 р. з'явився орган Подільського духовенства «Голос Подольской Церкви» (додаток «Братское слово») (Кам'янець-Подільський)[21]. За періодичністю видавалися щоденні газети («Слово Подоліи», «Поділля», «Подольская Мысль»), ті, що виходили двічі на тиждень («Подільські Губерніальні Відомости»),одноденні («Свято Поділля»).

Отже, доба Гетьманату на Поділлі позначилась певною стабілізацією внутрішньополітичної ситуації – розвиток економіки (розвиток залізничного сполучення; відновлення роботи цукрових, винокурних, спиртоочисних заводів),

культурне та освітнє піднесення (відкриття Кам'янець-Подільського університету). Проте неприваблива соціально-економічна політика, каральні та реквізиційні акції австро-угорських військ, антигетьманська агітація більшості політичних партій, перехід військових формацій краю на бік повстанців, припинення підтримки армій Центральних держав призвели до падіння гетьманської влади.

3.2. Інформаційний потенціал загальноукраїнських газет щодо вивчення доби Гетьманату на території Подільської губернії

Метою цього розділу є огляд матеріалів загальноукраїнських газет, присвячених Подільській губернії часів Гетьманату Павла Скоропадського. Джерелом для дослідження послужили такі часописи: «Нова Рада»; «Робітнича Газета»; «Відродження» – щоденна безпартійна демократична газета. Засновник – редакційно-видавничий відділ Військового міністерства УНР. Виходила в Києві у 1918–1919 рр. [82, с.275]. Серед матеріалів перерахованих часописів привертають увагу передові статті, огляди подій, в яких порушувалися злободенні питання політичного, соціально-економічного, національно-культурного життя Української Держави.

Загалом, близько $\frac{3}{4}$ матеріалу, представленого в газетах стосувалось загальноукраїнських проблем. Місцеві матеріали представлені в рубриках «Вісти з краю», іноді в рубриках «Всякі звістки» та «Дописи» (газета «Нова Рада»); «По Україні», інколи в «Хроніка» та «Оповістки» («Робітнича Газета»); «Вісти з місць», «Випадки» та інколи в «Телеграми» («Відродження»). Всі повідомлення є інформаційного жанру – замітка, хроніка.

Інформаційний матеріал про Подільську губернію газет «Нова Рада», «Робітнича Газета» та «Відродження» загалом збігається за тематикою.

Передусім подавалась інформація політичного характеру, стан місцевого самоврядування, нагальні потреби та проблеми місцевих органів влади:

«Могилів-Подільський, міське самоврядування переживає третій місяць управську кризу. Балотуватись на посаду голови та його товаришів немає бажаючих. Бюджет на 1918 р. ще не вироблений»[12, №52,01.06]; «Могилів-Подільський, за браком коштів робота земуправи завмерла, земпошта не працює, примусово збираються податки не виплачені за 1917 р.» [59,№91,04.06]; «Вибір міського голови м. Могилів-Подільський, вибрано члена управи Дадинюха» [12,№59,09.06]; «Кам'янець-Подільський, протест губерніяльного старости проти виборів міського голови» [12,№83,10.08]; «Кам'янець-Подільський, відбулось засідання представників земства, міста та адміністрації в справі організації оборони міста від злочинного елементу. Обрано комітет під головуванням повітового старости в складі представників громадських організацій та національних установ. Гадають утворити кадровий відділ з офіцерів та солдатів з платнею 500 карб місячно»[59,№201,31.10]; «Подільська земська управа прохає в міністерства народного здоров'я про негайний відпуск 200 тис. карбованців на улаштування санаторіїв в Ушицькому та Вінницькому повітах для військовополонених»[59,№223,27.11]. Окрім того були і серед місцевої адміністрації випадки невизнання нової влади в Україні, наприклад: була заведена слідча справа на голову та члена Літинської земської управи Розпорядження про арешт видав Літинський повітовий староста [92].

Вже з перших номерів вказаних часописів періоду Гетьманату П. Скоропадського з'являються повідомлення та статті про освітні питання в губернії, в центрі яких було відкриття Кам'янець-Подільського Державного Університету та які не зникали з шпальт до середини грудня. Наприклад, у «Відродженні» була опублікована не одна стаття з заголовком «Український університет в Кам'янці на Поділлі», в якій розглядалися питання створення університету, матеріального забезпечення, асигнувань, активно підтримані міською громадою[12,№30,01.05.1918;3,№37,14.05], зокрема «повітове народне зібрання асигнувало 250 тис. карбованців на Кам'янецький український університет, організовується збір коштів по селах»[12,№95,25.07]. У повідомленні «Робітничої Газети» під назвою «йдеться про те, що «майбутньою

осінню відкривається Український Державний Університет у складі поки що двох факультетів – природничого та історико-філологічного»[80,№303,27.06]. У замітці газети «Нова Рада» подана інформація про час відкриття закладу – «Заплановано відкриття на 22 жовтня. Постановлено просити в Міністерства народної освіти зробити цей день святом в губернії»[59,175,29.09]. День відкриття Кам'янець-Подільського університету – 22 жовтня – став для губернії великим святом: в школах було влаштовано вихідний день, а новини і привітання не зникали з шпальт газети майже два тижні – «в Ямполі школами та громадою урочисто відсвятковане відкриття університету»[59,№196,25.10].

Загалом, освітні проблеми Подільської губернії досить часто потрапляли на шпальти газет. Наведемо приклади: «В місті Красному Могилів-Подільського повіту відкривається гімназія»[59,№92,05.06]; «Збір жителями с. Федорівки Ямпільського повіту коштів на відкриття школи в селі»[59,№95,08.06]; «В Могилів-Подільському відкрилась бурса ім. Ст. Руданського для селянських дітей, що вчаться в вищих початкових і середніх школах»[59,№114,14.07]; ««В Кам'янці-Подільському восени відкриються дві польські гімназія за ініціативи польської громади»[59,№130,02.08]; «Розпочались курси українознавства учителів Проскурівського, Ушицького та Кам'янецького повітів»[59,№135,08.08]; «Міністерство народної освіти дозволило місцевому товариству «Просвіта» відкрити в наступному навчальному році у Волочиську українську гімназію» [12,№117,21.08]; «затягування з відкриттям учительських курсів, які розпочались тільки в другій половині серпня 1918 р.» [12,№120,24.08]. Ця інформація підтверджується документами місцевих органів влади, зокрема, доповіддю «Про організацію українознавчих курсів для вчителів вищих початкових шкіл» на засіданні Подільської губернської управи: «... На Поділля є зараз 55 вищих початкових шкіл, при чім багато з них чисто сільських, де наука проводиться до цього часу російською мовою... Всіх вищих початкових шкіл на Поділля 55, в кожній школі, учителів в середньому по 4, всього ж учительського персоналу 220 чоловік... Докладаючи про вищезазначене, Губерніяльна Управа прохає Народну Раду: 1. Доручити Губерніяльній Управі улаштувати літом 1918

року для учителів вищих початкових шкіл півторамісячні курси з викладами українознавства, а також інших дисциплін; 2. На організацію цих курсів, згідно з обрахунком, асигнувати 34500 карб.» 29]. «Заходами місцевої «Просвіти» відчинена українська чотирирічна гімназія для дорослих в Кам'янці, кількість слухачів велика, серед них є робітники» [80, №384, 06.10]; «Відкриття першої вечірньої української гімназії для дорослих в Кам'янці-Подільському» [12, №191, 19.10]. Підтвердження активному відкритті навчальних закладів є прохання Вінницької повітової народної управи до Подільської губернської народної управи, аби вона звернулася з відповідною доповіддю до найближчої Подільської губернської народної ради, щоб вона асигнувала для Вінницького повітового управління кошти для відкриття учительської семінарії в с. Сутисках, розміром 20000 карбованців [76].

Не оминули газети і культурних подій, які відбувались в Подільській губернії: «В місті Козятин 16 і 17 червня відбулось два концерти. Враження від концерту в громадян залишаються довго в пам'яті» [59, №197, 23.06]; «Летичів, народна управа організовує книгоносіння в повіті, згідно з проектами Подільської губернської управи. В повіт вийшли чотири книгоноші для продажу людності книжок, селянство охоче розкуповує книги» [59, №115, 16.07; 80, №318, 16.07]; «Могилів-Подільський, місцева «Просвіта» будує в центрі міста прилавок для торгівлі газетами та книжками» [59, №118, 19.07]; «Губернське земство завело в повітах 65 книгонош. Попит великий на книги, найпопулярніші історичні та природничі» [59, №122, 24.07]; «В с. Женишківці 28 липня артистичний гурток товариства «Просвіта» виставив відому українську оперу «Наталка-Полтавка». Співав власний оркестр. Прибуток від вистави призначено на придбання підручників для вечірніх курсів для дітей та дорослих» [59, №140, 14.08]; «Вистава в м. Жванці влаштована в школі на користь товариства «Просвіта», поставлено було жарт на одну дію «На Україні» та «Бувальщину». Вистава пройшла гарно, зібрали 600 карбованців» [12, №123, 28.08].

Звертають увагу часописи також на економічні проблеми. Усі газети писали про страйк друкарів у Кам'янці-Подільському у липні 1918 р. [59, №110, 10.07; 80, №317, 14.07; 12, №127, 30.07], також страйк кравців у вересні [12, №109, 10.08], боротьбу зі спекуляцією [80, №339, 09.08; 12, №126, 01.09].

Особлива увага приділялась сільському господарству. Влітку та восени на сторінках газет появляється інформація про збір врожаю, проблеми зі збором культур, врожайність, проблеми із забезпеченням населення хлібом, сільсько-господарчі наради: «Могилів-Подільський, почали жати жито, збирати врожай» [12, №85, 12.07]; «Град побив врожай в деяких повітах, озимі посіви нижче середніх» [12, №99, 30.07]; «Кам'янець-Подільський, на полях з'являється гусінь, яка пожирає яровину та городину. Повітове земство вживає заходів по боротьбі з нею по селах» [59, №132, 04.08]; «Проскурів, Багаті дощі покращили стан ярини, врожай буде не вище середнього. Ячмінь – середній, вівса і гречки – вище середнього, проса – гарний. Цукрові буряки гарні тільки там, де їх оброблено» [59, №138, 11.08]; «Вінниця, врожай озимини середній, з поля зібрано менше половини хліба, йдуть беззупинні дощі, що заважають збору хліба» [59, №139, 13.08]; «Кам'янець-Подільський, врожай на Поділлі середній. Озимого 50-60 пудів з десятини, ярових – 85, гречки – 50-55, вівса – 45, просо – 55-65» [59, №142, 16.08]; «м. Брацлав не отримував в липні та серпня хліб, лише приходили паперові міністерські наряди» [59, №158, 06.09]; «В Немирівській волості град вибив весь хліб і городовину. Населення вже не має хліба і багато людей помирає з голоду» [59, №180, 04.10.]; «Кам'янець-Подільська дума ухвалила послати уповноваженого до Києва клопотатись про хліб, з яким у місті становище катастрофічне» [59, №179, 04.10]; «Вінниця, закрилась сільсько-господарча нарада. Виявилось, що в багатьох місцях не хватає насіння для сівби на озимину, так само не хватає і для весни. Перестали розводити чисті сорти ярини. Дуже мало сіється гороху, а кінський біб взагалі не сіявся» [80, №386, 08.10; «Вінниця, на багатьох бурячно-цукрових заводах почалося виробництво» [59, №202, 01.11].

На сторінках газет подавалась інформація про масові селянські заворушення, анархію, безпорядки, вбивства, грабунки, сутички з військовою адміністрацією, обеззброєння селян. Наприклад: «В Ямпільському повіті на ґрунті обеззброєння селян була між австрійськими військовими частинами та селянами бійка. Вбито 30 селян, 1 австрієць. В с. Качкивці під час бійки виникла пожежа і згоріло більше 150 хат»[59,№84,24.05]; «Настрій населення неспокійний, у селах губернії продовжується випас селянами посівів, рубка лісу й самосуди. На громадян міста Браїлова накладена контрибуція 3 тис. карбованців за стрілянину в австрійських солдатів»[12,№50,30.05]; «До Могилів-Подільського земства надходить інформація про нищення селянами озимини на поміщицьких землях»[59,№89,31.05]; «Йде обеззброєння селян та повернення майна поміщиків, в губернії спокійно»[12,№73,28.06]; «вбито голову Ямпільської народної управи – А. В. Охоту»[12,№77,3.07]; «Вибухнули задні вагони поїзду, який прямував з Проскурова на Київ. Причину вибуху не встановлено, за підрахунками загинуло 20 осіб, 25 поранено»[59,№113,13.07]; «В Проскурові викрадено з місцевого артилерійського складу зброю, ведеться розслідування»[80,№326,23.07]. П. Скоропадський в своїх спогадах відзначав непрості умови діяльності влади в регіонах окупованих австро-угорськими військами, до яких належало і Поділля: «... з австрійцями справа не клеїлась, так як там пограбування просто-напросто були узаконені, і всі мої розмови з австрійськими представниками ні до чого не вели. Хабарництво і обман були доведені там до колосальних розмірів» [89, с. 184].

Незначними за повторюваністю на сторінках загальноукраїнських газет, але важливими для того часу були питання лікарської справи, санітарний стан в губернії та захворювання: «в Могилів-Подільському повіті та місті сипний тиф» [12,№52,01.06.]; «Могилів-Подільський, австрійський штаб видав наказ в справі поліпшення санітарного стану в місті. Порушення наказу загрожує лікарям позбавленням практики, а населенню судом» [59,№91,04.06]; «м.Вінниця, професійний союз ветеринарних лікарів планує організувати 24 ветеринарно-амбулаторних пункти, тому що є багато безробітних лікарів та велика потреба в

допомозі серед населення» [12,№111,13.08]; «скликання губернської санітарної наради в м. Вінниця в справі пошесного становища в губернії» [12,№113,15.08]; «В Кам'янці-Подільському захворів на холеру – 1, помер – 1» [Нова Рада,№161,11.09]; «Вінниця, повідомляють про збільшення еспанки. В деяких селах всі слабнуть, багато вмирають. Ліків немає» [80,№395,20.10].

А в листопаді з'являється інформація про відступ з губернії австро-угорського війська, повернення військово-полонених і, знову ж таки, безпорядки і грабежі. Ось що про це пише газети: «З Жмеринки повідомляють, що австрійські війська грабують на станції склади та вагони»[12,№178,06.11]; «Австро-угорське військо вийшло із порядку. Повідомляють про заколоти в австрійських частинах в Жмеринці, Проскурові, Балті, Волочиську. Непорядки ліквідовано за допомогою українських та німецьких частин»[12,№179,07.11]; «Через Гусятин з Австрії на Україну ідуть великі партії російських військово-полонених. Австрійське військо їдучи додому на залізничних станціях продає продовольчі припаси та різні речі за безцінь»[12,№181,09.11]; «Ольгопіль, деморалізовані військові австрійські частини по деяких селах повіту грабують і нищать майно селян, утворюється самооборона» [80,№413,10.11]; «Гайсин, австрійське військо пограбувало державну скарбницю і забрало там 95 тисяч карбованців. В Жмеринці та Балті австрійці повипускали із тюрем всіх злодіїв»[12,№182,10.11]; «В Новій Ушиці австріяки пробували обеззброїти варту. В перестрілці забито вартового. Між Миньківцями та Дунаївцями австрійці порізали всі телеграфні дроти. На станції Ізраїлівка виникла сутичка між уграми та австріяками. Ранено сім австрійців» [59,№212,13.11]; «В Балті був замах розграбувати склад, але варта запобігла грабунку»[80,№415,13.11]; «За відомостями штабу подільського корпусу, здвиг полонених, що повертаються з Австрії збільшується. На роздорожних станціях організовано харчові пункти. До Австрії ідуть останні хвилі австро-угорців. Стан військово-полонених, що ідуть з Австро-Угорщини через Могилів-Подільський дуже тяжкий. Полонені голодують, не бачать хліба 3-4 дні. В місті утворено санітарну комісію допомоги військовим»[59, №214,15.11].

Таким чином. інформаційний потенціал проаналізованих газет для вивчення подій часів Гетьманату П. Скоропадського на території Подільської губернії визначається, по-перше загальноукраїнським масштабом; по-друге, революційними умовами, в яких видавалась періодична преса. Частка місцевих матеріалів, серед яких і повідомлення з Поділля, становить близько четвертини змісту. Це матеріали інформаційного жанру – повідомлення, замітки. Тематика загальнодержавних часописів пов'язана з висвітленням нагальних питань та гострих проблем, яких в революційні періоди виникає дуже багато.

Стосовно Подільської губернії загальноукраїнські часописи достатньо уважно висвітлювали декілька тем. По-перше, діяльність місцевих органів влади: вибори міських голів, призначення повітових старост, управські кризи, нестача коштів в місцевих органах, засідання представників земств та адміністрації.

По-друге, становище і розвиток освіти: відкриття навчальних закладів – шкіл, гімназій та Кам'янець-Подільського університету. Подавалася інформація і про культурне життя Подолії, зокрема, відкриття торгівлі книгами, повідомлення про вистави та концерти, організацію книгоносії.

По-третє, висвітлювалися проблеми економічного становища губернії: страйки друкарів, кравців, шкіряних крамарів, організацію боротьби зі спекуляцією; стан сільського господарства – інформація щодо врожайності різних культур в губернії, збору врожаю, відкриття сільсько-господарчих нарад в губернії тощо, що зрозуміло з огляду на інтереси австро-німецького командування.

По-четверте, приділялася увага проблемам лікарської справи і санітарного стану губернії: друкувалися повідомлення про захворювання на тиф, холеру, іспанку; організацію санітарних нарад та ін.

Чимало інформації було присвячено селянським заворушенням, опору і сутичкам з австро-угорцями.

У жовтні-листопаді газети пишуть про відступ австро-угорських військ і проблеми, які вони створювали для місцевого населення: військові частини

грабували місцеве населення, залізничні станції, склади, вагони; вступали в бої з місцевим населенням; продавали зброю та ін.

Тож, матеріали газет наочно відображають зміни, що відбувались в становищі Української Держави протягом кінця квітня 1918 – грудня 1918 рр. Їх інформація підтверджується документами місцевих органів влади та мемуарних джерел.

3.4. Гетьманат П. Скоропадського на території Поділля за матеріалами місцевої преси

Подільська губернія, як і всі інші губернії Української Держави протягом квітня-грудня 1918 р. пережила цілу низку змін. Доказом цьому є місцева періодична преса Поділля, яка відобразила на своїх сторінках ті бурхливі часи, була агітатором та пропагандистом у вирі подій.

Джерелом для дослідження послужили такі газети: «Поділля», щоденна українська демократична газета, «Слово Подоліи», щоденна газета, «Свято Поділля», одноденна газета, «Подольская Мысль», орган прогресивно-демократичної думки, «Подільські Губерніальні Відомости», виходили двічі на тиждень в Кам'янці-Подільському.

Місцевий матеріал друкувався в таких рубриках: «Трапунки», «Телеграми», «Місцеве життя», «Перший відділ» («Поділля»); «Хроніка», «Проішествія», «Красе життя» (Слово Подоліи); «Вызов наследников», «Приблудный скот», «Згублення документів», «Росшукування», «Сыскныя статьи», «Відділ перший» («Подільські Губерніальні Відомости»).

Виходячи із революційного часу місцеві газети публікували різноплановий за змістом та характером матеріал. На шпальтах часописів висвітлюється губернське політичне життя. Це, передусім, офіційна інформація місцевих органів влади: накази Подільського Губернського комісара, губернського коменданта [66, №48, 22.05]; офіційні повідомлення та звернення від

Подільського Губернського старости – в міську управу Вінниці з пропозицією представити доклад про санітарне становище в місті та заходи, які треба буде прийняти, наказ всім бувшим волосним старшинам приступити до виконання обов'язків, затвердження на посади подільського губернського правління [90, №35,27.06; №38,30.06; №46,10.07], а також подається інформація про рішення прийняті на засіданні Вінницької міської думи.

Влітку, на сторінках газет зустрічаються повідомлення про сільське господарство, врожайність та збір врожаю: «Село Люлинці Вінницького повіту – засуха продовжується; озимий хліб, особливо пшениця висихає, врожай буде нижче середнього. Через 5-6 тижнів планується збір озимих. Ячмінь став висихати, рання гречка вбита морозами – прийшлося пересівати»[90,№35,27.06]; «Великий град завбільшки із яйце пройшов у Бару, врожай знищено»[90,№37,29.06]; «Меджибіж, пішли дощі і врожай пішов угору»[90,№38,30.06];«В Могилів-Подільському повіті почали збирати врожай жита. Озима хороша, ярова – нижче середнього. Картопля,огорожина,кукурудза хороші. Сади середні, трава після останніх дощів піднялась»[90, №52,18.07].

Популярними на сторінках газет були освітні питання: «відкриваються курси української мови для залізничників»[90,№38,30.06], «23 липня цього року в м. Вінниця відкриваються курси українознавства для вчителів середніх і вищих початкових шкіл Поділля. Курси продовжаться 5 тижнів. Лекторами запрошені кращі наукові сили. За справками та з заявами звертатись до канцелярії губернського комісара по народній освіті» [90,№47,11.07], «Міністерство народної освіти дає на 150 слухачів пособие по 100 рублів кожному. Крім цього слухачі будуть мати приміщення при курсах» [90,№49,14.07], «20 серпня в Кам'янець-Подільській ремісничій школі, яка утримується на загальногубернські кошти, буде проводитись конкурсний іспит для повторно вступаючих в перший клас. Школа зможе прийняти по 3 хлопця з кожного повіту губернії. Кожному хлопцеві буде видаватись стипендія в розмірі 76 руб. в місяць»[90, №51,17.07].

Одноденна газета «Свято Поділля» та випуск №63 газети «Подольская Мысль» присвячені великому святу в Подільській губернії – відкриттю Кам'янець-Подільського Державного Українського університету 22 жовтня 1918 р. Обидва часописи містять фотографії ректора нового університету – Івана Огієнка та будівлі закладу. На шпальтах газет надруковані програма свята відкриття університету, вітання ректора І. Огієнка та в.о. міського голови Іполіта Самуся. Великий інформаційний матеріал приділено біографіям професорів університету, не одна стаття в часописах приділена історії відкриття навчального закладу. Крім того, чимало на сторінках газет вміщено привітань від різних людей, в тому числі звичайних вчителів, що показує важливість такої події в той час [68, №63, 22.10; 88, 22.10]. В рубриці «Хроніка» газети «Свято Поділля» вміщено події, які відбувались до та після відкриття університету в місті: «В неділю 20 жовтня відбулись по околицях міста Кам'янця народні лекції про значення університету»; «В понеділок 21 жовтня відбувся в Народному домі безплатний концерт для учнів всіх шкіл Кам'янця, влаштований товариством «Просвіта»»; «Сьогодні відбудеться в Народному домі концерт-вистава на користь незаможних студентів-українців Кам'янецького університету, на концерті приймає участь Кам'янець-Подільський Український Національний хор» [88, 22.10].

Висвітлювались в часописах культурне життя Вінниці та губернії: «Вінниця, сьогодні в театрі «Уранія» відбудеться перше представлення приїхавших з італійського фронту угорських артистів» [90, №66, 03.08]; «Культурно-просвітницька організація «Просвіта» спільно з Подільською організацією збереження культурно-історичних пам'яток створюють виставку українського народного мистецтва» [90, №45, 09.07].

Відображені на сторінках газет повідомлення про санітарний стан в губернії: «В Літині населення хворіє на тиф, переважна більшість хворих – євреї» [90, №31, 21.06]; стаття із заголовком «Боротьба із туберкульозом в Вінниці» – в якій йдеться про те, що коли немає епідемії, то ніяких заходів не вживається; а лише коли епідемія – тоді вже починають щось робити. В місті планується

відкриття в єврейській лікарні туберкульозного відділення для хворих [90,№32,22.06]; «Декілька днів тому був циркуляр губернського старости про утворення спеціальної комісії для перегляду за санітарним станом міста Вінниця» [90,№45,09.07]; «Лікарсько-санітарним бюро Подільської губернії земської управи було зроблено сумарну статистику захворювань в губернії: за квітень 1918 року зареєстровано в м. Вінниця всього хворих на кір – 55 людей, скарлатиною – 57, віспою – 105, тифом сипним - 2419, тифом черевним – 1466, дизентерією – 155. Найменше хворіють епідемічними хворобами в Ушицькому, Ямпільському, Проскурівському, Могилівському, Лeticівському повітах» [90,№50,16.07].

Зважаючи на нестабільну ситуацію в губернії, найбільш повторюваною в часописах подається інформація про злочини, грабунки, нещасні випадки, вбивства: «По Високій вулиці в будинку Грінчака у вівторок вечером загорілася солома. Пожарна команда встигла огонь завчасно погасить»; «Служачі Губерніяльної Земської Управи Олександр Горохін та Михайло Григорієв заявили, що в ніч на 1 травня невідомо хто викрав з хліва Управи чотири самоходних резинових обручів, коштуючих 2000 карб.» [66,№43,03.05]; «Почастішали грабежі навіть серед білого дня, цеї ночі був пограбований міський садівник Савчук на 4000 карбованців» [90,№31,21.06], «В останні дні на шляхах до Вінниці дуже грабують, навіть вдень. Щастя – що без вбивств» [90,№37,29.06], «Крадіжка на фабриці «Ястреб» 27 червня взуттєвого товару на 3500 руб.» [90,№37,29.06], «По дорозі між Вороновицею та Вінницею на їдучих торговців на ярмарок напали крадії і вкрали готівки на 15000 рублів» [90,№48,12.07], «В ніч на 13 липня було вбито орендатора пекарні Михайлюка та його жінку, по які причині – встановити досі не вдалось» [90,№49,14.07], «В ніч на 14 липня вкрадена на пасовищі пара коней, яка належала Вінницькій лікарні» [90,№51,17.07].

Водночас, на сторінках газет подається інформаційний матеріал, який ще більше показує внутрішню нестабільність в краї, наприклад, знаходження невідомих трупів, розшук злочинців, пошук втрачених домашніх тварин, пошук

загублених документів, пошук спадкоємців, розшук зниклих людей [66, №46, 15.05; №47, 18.05; 67, №53, 12.06; №60, 06.07; „№81, 02.10; №95, 16.11; №82, 05.10; №83, 09.10].

Отже, проаналізовані матеріали місцевих газет періоду Гетьманату 1918 р., які видавались на території Поділля, дають змогу довести, що на території Подільської губернії відбувались бурхливі революційні події. Що газети, які видавались були різні за видавцем: офіційні, просвітницькі, релігійні та ін.; за періодичністю: щоденні, щотижневі. Кожна з груп газет за видавцем висвітлювала ті проблеми, до яких вона має найбільшу причетність. Інформаційний потенціал даних газет визначається їх місцевим характером.

Стосовно Поділля місцеві часописи висвітлювали найбільше декілька тем. По-перше, населення губернії інформувалося місцевою владою про заходи щодо регулювання різних сфер життя. В газетах публікувалися накази губернського комісара, губернського коменданта, накази, звернення та повідомлення Подільського губернського старости тощо.

По-друге, чимало інформації присвячено стану і розвитку освіти: функціонуванню шкіл різного рівня, відкриттю курсів української мови та українознавства, відкриттю Кам'янець-Подільського університету. Подавалась інформація і про культурне життя Поділля – повідомлення про концерти та вистав.

По-третє, висвітлювалися проблеми економічного становища губернії: стан сільського господарства, рівень врожайності, збір врожаю та ін.

По-четверте, на шпальтах газет знайшло відображення становище лікарської справи і санітарний стан в губернії: повідомлення про захворювання на тиф, туберкульоз, відкриття лікарень та ін.

Окремо слід відзначити величезний обсяг інформації, що стосується кримінальної ситуації в губернії: чимало повідомлень було приділено грабункам, вбивствам, розшуку злочинців, пошуку втрачених домашніх тварин, розшуку втрачених документів та ін. Це є свідченням нестабільної ситуації, спричиненої частою зміною влади.

РОЗДІЛ 4

ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНІЯ ЗА ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ

4.1. Умови розвитку преси в період Директорії УНР

Повстання, підняте Директорією в середині листопада 1918 р. закінчилось успіхом. Через місяць – 14 грудня 1918 р. республіканське військо зайняло Київ. Зі зміною влади в Україні, відбулись зрушення у видавничій сфері. В середині грудня 1919 р. починається новий «медовий місяць» української преси. Прийнятий Директорією Закон «Про державну мову в УНР» встановив обов'язкове вживання української мови. Як політична спадкоємиця Центральної Ради, Директорія сприяла відновленню створених попередниками засобів масової інформації [17, с.15]. У добу Директорії функціонувало Міністерство преси, яке й перебрало на себе випуск інформаційних видань. Упродовж 1919–1920 рр. у різний час виходили «Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки», «Вістник Української Народної республіки», «Новини», «Останні новини Українського Телеграфного Агентства», «Селянська Громада» та інші [64, с.135].

25 січня 1919 р. в Києві появилось перше число «Вістника УНР». Часопис поділяється на три частини. Перша – урядова частина (урядові накази, прикази, оповіщення); друга частина – неурядова (з вступними статтями, статтями про зовнішню та внутрішню політику, про всі прояви суспільного життя); третя частина – оголошення. Ще одним центральним урядовим виданням у 1919 р. став «Вістник Державних Законів для всіх Земель Української Народної Республіки», перше число якого появилось 18 січня 1919 р. [3, с.121–124]. Обидва видання, «Вістник УНР» і «Вістник Законів УНР», мали на меті якнайбільше поглибити і розширити свідомість законності в широких масах громадян [3, с.124–125]. Губернські органи влади також мали друковані органи. Здебільшого це було одне й те ж видання, яке при різних державних утвореннях змінювало назву. Наприклад, у Волинській губернії «Вістник» видавався від

імені губернських комісарів Тимчасового уряду, УЦР, губернського старости Гетьманату і, нарешті, губернського комісара Директорії УНР[64, с.135].

Військово-політична обстановка в Україні стрімко ускладнювалася. У 1919–1920 рр. влада УНР поширювалася лише на Поділля та Волинь [17, с. 15]. Складна ситуація вимагала введення військової цензури, що нерідко поширювала свою діяльність й на цивільні видання. Траплялося, що військова цензура не встигала розгорнути свою діяльність і цензурування військових газет проводили цивільні цензори. Але в усіх цих випадках цензурування преси негативно позначалося на її розвитку: газети боялися коментувати гострі факти[42, с. 61–62].

Більшість видань Директорії характеризувалася короткочасністю існування, а видання, які видавалися протягом менш-більш тривалішого часу, часто змінювали місце випуску. Так, «Робітнича газета», що почала виходити друком в Києві з 1917 р., з лютого 1919 р. друкувалася у Вінниці, потім на Волині, а з серпня 1919 р. – у Кам'янці. На місці однієї закритої газети, наприклад, «Українського слова», відразу ж з'являвся інший часопис – «Нова Україна». До 10 травня 1919 р. у Кам'янці-Подільському видавалася газета «Життя Поділля». Відтак була закрита, але вже у червні почала виходити під назвою «Новий шлях». Через декілька чисел була перейменована на «Трудовий шлях», а в серпні знову змінила назву на «Шлях», який припинив свій вихід 21 грудня 1919 р. за постановою Вінницького ревкому[42, с.63–64].

Окрім того, особливістю преси було її колегіальне редагування. Колегіальне редагування було продиктоване тим, що частину газет становили видання комітетів політичних партій, громадських організацій чи різних самоврядувань. Так, редакційні колегії редагували газети «Визволення», «Воля», «Боротьба», індивідуально – здебільшого загальнополітичні й галузеві часописи: «Освіта», «Українська старовина», «Маяк» тощо[42, с. 64].

Видання газетної періодики на Поділлі мало свої особливості, пов'язані з тим, що міста регіону декілька разів ставали місцем розташування центральних органів Директорії УНР. Перший раз це сталося наприкінці листопада, коли

після створення Директорії в ніч з 13 на 14 листопада, її члени переїхали до Вінниці. Так повітове місто де-факто перетворювалось на тимчасовий центр (столицю) української республіканської влади [78, с.154].

Директорія відмовилась від використання державного апарату, створеного за доби Гетьманату. Всі урядовці, як в центральних установах, так і на місцях, негайно звільнялись. Протягом листопада-грудня 1918 р. було укомплектовано штати Подільського губернського комісара, замість звільнених старост були призначені повітові комісари[25, с. 141–143].

Наприкінці січня 1919 р. УНР опинилась в надзвичайно складному становищі. Під тиском Червоної армії вищі інституції влади та армія УНР вимушені були залишити Київ. 2 лютого уряд УНР і Директорія переїхали вдруге до Вінниці. Але, вже за місяць столицю УНР довелося евакуювати ще далі на захід – у Проскурів – 6 березня. Згодом, після тривалих боїв, війська УНР вимушені були відступити з Поділля[20]. Спроби налагодити нормальне життя в Подільській губернії були приречені на невдачу. В основі лежала вкрай незадовільна організація управлінської вертикалі. Найголовніше – владу дискредитували поразки республіканської армії в боротьбі з більшовицькою навалою. 18 березня 1919 р. до Вінниці ввірвалися частини 1-ї Української радянської дивізії під командуванням М. Щорса[78, с.188,193].

Більшовицька влада не відмовилася від жорстких методів діяльності запроваджених нею інституцій. Однією з найбільш поширених форм грабунку було призначення так званої контрибуції. Окрім того, було запроваджено їх улюблений грабіжницький метод: тактику «цінових ножиць» [78, с.197–198].

Після поразки в лютому 1919 р., перегрупувавшись на Волині, 3 червня українські війська здобули Кам'янець-Подільський, у липні підрозділи УГА перейшли р. Збруч і спільно з українською республіканською армією з території Поділля розпочався їх наступ у Правобережній Україні. Після перемоги над більшовиками, урядові структури УНР спіткали неабиякі проблеми у відновленні діяльності органів місцевого самоврядування через брак кадрів[78, с. 209–213].

Головний отаман С. Петлюра покладав особливі надії на місцевих отаманів. На Поділлі «отаманщина» прижилася найкраще і пустила глибоке коріння. Майже у кожному повіті діяв місцевий, рідко заїжджий отаман, який на свій розсуд і залежно від політичних уподобань облаштовував «свою» територію. Попри певні здобутки отаманських загонів у боротьбі з більшовицькими заколотами їх діяльність не завжди вписувалась у рамки чинного законодавства й тому справедливо викликала нарікання місцевого населення через реквізиції майна з їх боку. [78, с.172–173].

Внаслідок складної ситуації війська УГА, її керівництво підписало договір із Добровольчою армією за якою територію Поділля було поділено між УГА і російськими білогвардійцями: західна і центральна частини переходили під контроль 1-го та 2-го галицьких корпусів, а південно-східним районом керувала адміністрація денікінського уряду [78, с.218, 239]. «Листопадова катастрофа» змусила Директорію запросити до Кам'янця-Подільського польські війська й ухвалити рішення про перехід до партизанської війни в боротьбі за незалежність України. Згодом під загрозою остаточного краху УНР С. Петлюра погодився із встановленням кордонів Польщі по р. Збруч, підписавши 22 квітня 1920 р. Варшавський договір [78, с.258].

Згідно з Варшавським договором, 25 квітня 1920 р. польсько-українська армія перейшла в наступ. За короткий період вони відвоювали Житомир, Бердичів, Коростень, 6 травня 1920 р. взяли Київ. Уряд УНР перебрався з Кам'янця-Подільського до Вінниці, яка була першим містом в незалежній Україні, яке й відвідав глава іноземної держави. Ним був керівник Польщі Юзеф Пілсудський, який 16 травня 1920 р. прибув до міста із Жмеринки. У Вінниці 16–17 травня 1920 р. відбулась офіційна зустріч Пілсудського й Петлюри [50].

Але у червні 1920 р., завдяки перекинутій на захід Кінній армії С. Будьонного, більшовикам вдалося переломити хід війни. Польські війська відступали з Києва, залишивши Армію УНР у критичному стані. У липні 1920 р. червона кіннота створила реальну загрозу оточення уряду УНР та штабу армії в Проскурові [98]. Українське військо відступало разом з польським.

17 листопада 1920 р. у прикордонному селі Фридрихівка відбулася остання на території України нарада Уряду УНР за участю С. Петлюри. 19 листопада Уряд УНР залишив Фридрихівку і подався до Волочиська. Тут було прийнято остаточне рішення про перехід польського кордону[65, с.104–105]. 20 листопада 1920 р. кордон перейшли цивільні державні інституції. Відтоді на території Поділля остаточно була встановлена радянська влада. Однак, повстання та виступи на території губернії ще довго не вщухали.

У 1919–1920 рр. на Поділлі спостерігалася відносна типологічна стабільність і кількісне зростання періодики[21]. М. Білинський вказує, що найбільше часописів на Поділлі за період Української національно-демократичної революції виходило в 1919 та 1920 рр.: у Кам'янці – 37 і 21 та Вінниці – 22 і 22 відповідно[2, с. 26]. За даними бібліографічного покажчика Н. Співачевської в Подільській губернії всього в 1919 р. було 92 періодичних видання, а в 1920 р. – 63[1, с. 140–141]. Також в 1919 р. частка україномовних періодичних видань зросла в порівнянні з 1918 та 1917 рр. В 1917 р. україномовним часопис був кожен четвертий-п'ятий, в 1918 р. – майже кожен другий, в 1919 р. – понад 80%, в 1920 р. – понад 70%[1, с. 139–140]. Цьому сприяв закон «Про державну мову в УНР», яким українська мова проголошувалася «державною і обов'язковою для вжитку» на всій території республіки[21].

У зв'язку з тим, що у 1919 р. активізувалися військові походи більшовиків на Україну, органи державної влади УНР під натиском Червоної армії неодноразово залишали Київ і переїжджали до інших населених пунктів республіки, які ставали тимчасовими урядовими центрами. Разом із Директорією на нове місце перебирались офіційні періодичні видання, з'являлися й нові урядові часописи. З 2 лютого 1919 р. тимчасовою столицею УНР стала Вінниця. Саме в ній відновив свою діяльність «Вісник Української Народної Республіки», засновано газети «Воля», «Український тижневик», «Український вісник». До офіційних урядових видань, які з'явилися у «кам'янецьку добу» Директорії і містять немало цінного матеріалу, належить ціла низка відомчих часописів[21].

У період діяльності уряду УНР, коли в Україні тривало загострення соціальних конфліктів, зросла кількість друкованих видань різних ідейно-політичних напрямів. До населення Поділля потрапляло чимало регіональних видань, якими чітко підтримувалась політика Директорії[21]. У період Директорії на Поділлі виходило 6 губернських і повітових видань, які чітко підтримували політику уряду УНР, виступали за відродження української державності. Виходила й поступово-демократична, соціалістична, позапартійна преса. У 1919–1920 рр. в регіоні з'явилося 17 періодичних видань, у яких значна увага приділялась військовим справам, перебігові визвольних подій. Однією з перших газет, які засновано у Вінниці, була газета «Козацька думка»[21].

Підсумовуючи можна сказати, що період Директорії був дуже складним враховуючи військово-політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні. Подільський регіон був в самому центрі зіткнень різних армій та різних конфліктів. За період Директорії (грудень 1918 – листопад 1920 рр.) центральна влада не один раз змінювала своє місце дислокації. Подібний процес відбувався і в українській пресі – постійна зміна місця розташування редакцій. Незважаючи на те, що деякі часописи закривалися, на їх місці з'являлися нові. Завданням часописів було поінформувати населення щодо реальної ситуації всередині держави та закордоном, а не тої яку «малювали» більшовики чи денікінці.

4.2. Джерельний потенціал газетної періодики щодо висвітлення життя Подільської губернії

Метою цього розділу є огляд матеріалів загальноукраїнських газет, присвячених Подільській губернії часів Директорії. Нами проаналізовано зміст таких газетних видань: «Вістник Української Народної Республіки», офіційний орган Директорії УНР, видавався тричі на тиждень з січня по жовтень 1919 р.; «Нова Рада»; «Народна Воля»; «Боротьба» – орган українських УПСР, з березня

1919 р. УКП (боротьбистів); «Борьба» – орган Київського міського комітету Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів).

Загалом, близько четвертини матеріалу, представленого в газетах стосувалося місцевих проблем. Місцева інформація представлена в рубриках: «Вісти з місць», «По Україні», «Місьцеве життя» («Борьба»); «Хроніка», «По Україні», Телеграми (газети «Народна Воля», «Вістник УНР», «Нова Рада»); «На місцях», «По Україні» («Боротьба»), «По Україні» («Боротьба» УСД Галичини і Буковини). Це переважно матеріали інформаційного жанру (повідомлення, замітки), а також публікації місцевих нормативних актів, оголошення.

Як вже йшлося вище, особливістю цього періоду було неодноразове перебування центральних органів влади в різних містах Поділля, тому газети, повідомляють про діяльність керівних органів УНР та публікують нормативні документи Директорії та Ради Народних Міністрів. Зокрема, повідомлялося організацію військової справи: «Військовий міністр у Головного Отамана. Головний отаман приймав військового міністра і мав з ним довгу промову в справах організації військового міністерства і регулярної армії»[15, №26,26.07]. «Справа постачання армії. 4 жовтня при міністерстві народного господарства відбулась нарада місцевих торговельних-промисловців у справі забезпечення армії всім необхідним. Нарада викликала велике зацікавлення в торговельно-промислових колах, котрі дали конкретні пропозиції й запропонували колективну допомогу. Як реальний наслідок наради, чекається одержання для армії великої кількості різних речей з одягу та взуття»[56, №8,6.11].

«Постанова Директорії і Ради Народних Міністрів на спільному засіданні 9.11.1919 1. З метою скріплення фронту негайно мобілізувати інтелігенцію, а також оголосити мобілізацію всіх військових. 2. Скоротити до мінімум штат всіх міністерств, використавши для фронту де це можливо, не тільки урядовців а також урядовок. 3. Звернутись до всіх партій з пропозицією мобілізувати всі сили для допомоги фронту, організації населення на місцях для організації заклику волонтерів. 4. Справу комунікації на залізницях негайно передати до міністерства шляхів. 5. Для переведення в життя завдання по обороні та

допомозі фронту організувати у всіх містах комітети оборони. Негайно такий комітет організувати в Кам'янці»[6, №8,12.11].

Повідомлялося і про рішення влади щодо спроб налагодження життя цивільного населення: «В цей час коли на фронті безупинні уперті бої, в запіллі існує багато людей без жодної праці. З огляду на це Рада Міністрів ухвалила проект введення трудової, обов'язкової для всіх повинності»; «Останній час значно збільшився продаж спиртних напитків головним чином серед козаків, що вносить розпусту в ряди військ. Зважаючи на це радою народних міністрів ухвалено закон про збільшення карної відповідальності за продаж спиртних напитків людям військовим»[15, №29,30.07].

Приділено увагу в загальноукраїнських часописах проблемам діяльності місцевої адміністрації, зокрема, публікувалися накази та розпоряджень місцевої влади в губернії. «Комісар Степура, випустив звернення до населення, в якому закликає населення до спокою, варту виконувати свої зобов'язання і запрошує демократичні організації негайно приступити до роботи. Широкі кола населення зустріли переворот із захопленням»[59, №240,24.12]. Ще однією групою інформації в часописах були короткі замітки про стан справ в місті чи повіті, відновлення місцевих органів влади, налагодження життя: «Селянський з'їзд Кам'янецького повіту, що відбувся 4 грудня в Кам-Под. виніс резолюцію: Про визнання влади Директорії, про участь селянства в організації війська та ін»[56, №1,1.01]. Проскурів. Серед козаків настрої гарний. Відносини поміж козаками і старшинами гарні[56, №4,4.01]. «В Могилівському повіті. В повіті та місті спокійно. Населення виявляє ненависть до большевиків: до української влади відноситься прихильно. На сільських і волостних вічах виносяться постанови про необхідність мобілізації»[15, №31,1.08].

«Наказ Особливого коменданта м. Вінниці і околиць від 10 лютого 1919 р. З огляду на те, що в місті ходять чутки про якийсь маючий бути виступ, я нахожу необхідним негайно обеззброїти все населення міста, а також домову охорону... Особи в яких буде знайдено зброю, будуть без жалю розстріляні на місці і ніякі виправдування в порушенні цього наказу на увагу не приймуться» [15, №9 22.02].

Як свідчать ці повідомлення, тон публікацій змінюється залежно від періоду: оптимістичний відразу ж по взятті влади та жорсткий і відчайдушний у період нестабільності, в даному випадку вимушеного переїзду до Вінниці.

В кожному номері часописів було приділено увагу подіям на фронті – бої проти більшовиків, проти Добровольчої армії генерала Денікіна, який досить довго зі своєю армією перебував на території Поділля. «На Брацлавському напрямку зав'язались сильні бої. Ворог декілька разів за допомогою бронепотягів переходив у наступ, маючи метою відкинути ще нас від залізниці Жмеринка-Могилів, але ж контратаками наших військ був й втратами для нього скрізь відкинутий. На Жмеринському напрямку в районі ст. Бар-Деражня без значних перемін. Бої продовжуються. На Шепетівському і Кременецькому напрямках перестрілка та розвідочні події»[15,№11,1.07].

Чимало уваги приділено спільним військовим діям армій УНР та УГА влітку 1919 р. Відчувається оптимізм, навіяний сподіванням на об'єднані сили та їх можливості перемогти ворогів. «З'єднання з повстанцями. Наші війська з'єднались з повстанцями в Козятині та Вапнярці. Вінниця, Козятин, Вапнярка заняті нашими військами. Наступ продовжується»[15,№14,10.07]. Відомості з преси про повстанців підтверджуює «Посвідчення Смирнова Михалка, що він брав участь в повстанських військах проти більшовиків»[74].«Спільний з нашими славетними братами Галичанами наступ розвивається дуже успішно, особливо на Проскурівському напрямку, де вчора з ранку наші війська перейшли на всьому фронті в рішучий наступ»[15,№28,29.07]. «Наступ братерських армій Галицької і Наддніпрянської продовжується. Місто Умань і ст. Христинівка занята нашими повстанчеськими відділами. В напрямку на Київ нашими військами зайнято м. Хмельник. В районі Шепетівки наступ наших військ розвивається дуже успішно»[15,№44,17.08]. «В районі Брацлава ведуться завзяті бої На прочих відтинках добровольчого фронту запанував по послідніх важких боях спокій»[3,№4 19.10].

Зустрічаються і повідомлення про допомогу місцевого населення армії, як у цій колоритній замальовці: «Населення Смотрича надто жидівське під час бою

дуже прихильно ставилося до наших козаків. Виносили пити воду, давали пити молоко й висловлювали жаль з приводу тимчасового відходу нашого війська» [15, №24, 24.07]. А ось що пише про роботу Кам'янецького земства в умовах війни В. Приходько, який його тоді очолював: «Армія не мала білизни, це була одна з причин страшного поширення тифу». У зв'язку з цим та іншими обставинами губернське земство вдало реалізувало низку економічних проектів в Кам'янці: велику кравецьку майстерню, шевську майстерню, що виробляла черевики, свою миловарню, відновили роботу фабрики паперу в Ушицькому повіті, на папері з якої видавався офіціоз Уряду УНР – «Україна». Також була організована «столярня – майстерня... для обслуговування губернської управи, інших земських установ, лікарні, шкіл тощо» [77, с. 383–384].

Незважаючи на складну військово-політичну ситуацію, Директорія та місцеве населення не покинули культурно-просвітню справу. Особливо активно взялися за це на початковому етапі існування Директорії. Ось, що пишуть про це газети: «В Кам'янець-Подільському відкрито українську гімназію для дорослих, яку відкрила місцева «Просвіта». Принято понад 70 слухачів» [59, №236, 18.12]. «Ямпільська «Просвіта» організує національний хор, який має перейти на кошти м-ва освіти та мистецтва. Хором диригує А. Каленчук» [60, №11, 17.01]. «Слухачі вечірних курсів для дорослих в с. Каліноваті (Балтського повіту) відкрили «Просвіту». В святочні дні влаштовується бесіди й читанки» [60, №17, 25.01]. «В Проскурові 8 і 10 липня відбудуться концерти на честь українського війська видатної оперевої співачки – пані Марії Шекун-Коломійченко» [15, №13, 09.07].

Газета «Боротьба» у жовтні 1919 р. повідомляла, що відбулась нарада інструкторів культурно-освітньої справи військових частин. На нараді виявилось, що козацтво дуже цікавиться книжкою і тому вирішено, аби література, яка поступає на фронт та у військові частини мала характер не відозв, а брошур інформаційного та загально-літературного характеру [6, №2, 13.10].

Газета «Народна Воля» розповідала про просвітню роботу міністерства освіти в Могилівському повіті: заходами комісаріату преси збудовано нову

труп, яка має дві вистави на виїзді, видання журналу-тижневика, за жовтень місяць розіслано по селах і волостях 15000 примірників газет, влаштовано до 10 вистав для козаків, а також тижневі курси українознавства, які проходило до 50 чоловік, через учительство повіту провадиться організація читалень по селах у школах [56, №9, 7.11]. І все це в період запекли боїв з більшовиками.

Освітня галузь в Подільській губернії цього періоду теж розвивалась: відкривались школи, відбувались наради діячів професійної освіти, відкривались вчительські курси. Матеріали газет наступні про це: «Через брак учителів для вищих початкових шкіл котрих відкрилось за час революції коло сотні, подільське губ. земство клопочеться перед міністерством освіти, про відкриття в Кам'янець-Подільському двохрічних учительських курсів та учительського інституту» [60, №9, 14.01]. «В Старому місті (Вінниця) відкривається державна мішана вища початкова школа» [60, №14, 21.01]. «Подільська губ. зем., управа з 10 лютого ц. р, одкриває двохрічні курси для підготовки вчителів вищих початок. шкіл. На курси приймаються особи обох полів, які не мають повної середньої освіти» [60, №20, 29.01].

Про становище шкіл в Ушицькому повіті писала газета «Боротьба»: в м. Нова-Ушиця існує 5 шкіл двокомплектних, з яких одна поки що не функціонує. Школи з боку навчання роблять дуже гарне враження. В де-котрих школах за браком підручників вчителям приходится самим перекладати з російських книжок і читати лекції. Книжок на мові українській теж не вистачає для всіх учнів, та й ті які є, треба було б замінити другими більш відповідними. Також шкідливо відбивається на українізації школи відсутність книжок в бібліотеках. Господарча частина шкіл знаходиться в добром стані. По всіх школах відбувся ремонт. Класи досить просторі і тільки в Філянській школі тісно та помічається брак лавок [6, №8, 12.11].

Як зазначалось в попередніх розділах роботи, в пресі відображався санітарний стан в губернії. Ось що писали газети на цю тему: «Вчора начальником 2 району т. Богутом був зроблений огляд дворів міста в супроводженню чинів міліції й міського санітарного лікаря. Багато дворів були

в антисанітарному положенню й притягнуті до відповідальності»[15,№16,15.07]. Щодо санітарного стану у повітах, «Народна воля» повідомляла, що Чорно-Острівській Земській лікарні справа санітарна гаразд налагоджена. В гіршому стані знаходиться Ярмолинецька лікарня, в котрій не достає для хворих білизни, ковдр та пошивок. На засіданню Проскурівської повітової санітарної ради постановлено негайно прийняти енергійні міри для поліпшення санітарного стану в повітових земських лікарнях [56,№6,02.11].

Важливим інформаційним блоком місцевої інформації за частотою появи на шпальтах були економічні питання. Серед ключових проблем висвітлених в пресі стосовно губернії були: спекуляції, стан врожайності, робітниче питання, постачання продовольства. «З даних статистичного відділу Подільської народної управи засів озимини в 1918 р. був зроблений в нормальний час. Погода була наполовину дощова і сприяла засіву. Головною хвибою цього сезону було нестача насіння»[60,№11,17.01]. «Повідомляють, що в Рехтецькій волості 9 липня почалась уборка жита. — Врожай дуже добрий»[15,№17,16.07]. «Міністерство Народного Господарства звідомляє: міністерство звернуло увагу на спекулятивне підвищення цін на продукти першої необхідності і вживає заходів для припинення того стану, а також уживє всіх средств, щоб доставити для Кам'янця хліб та другі товари»[15,№19,18.07]. «Стан хлібів в цілім Кам'янецькому районі прекрасний. Жито високе і має прекрасний колос. Озима пшениця не гірша жита. Ячмінь та овес теж прекрасні. Уборка трав вже закінчена»[15,№20,19.07]. «Міністерство земельних справ через свої органи зараз вживає найрішучіших заходів до прискорення реалізації жнив, бодай частково озимини, аби запобігти гострої нестачі хліба в Кам'янецькому районі»[15,№20,19.07]. «По відомостям Департаменту Земельної реформи в Проскурівському повіті місцеві інституції ведуть підготовку до збору збіжжя. Підготовча робота до переведення земельної реформи вже вся зроблена» [15,№20,19.07]. «По відомостям, які надійшли до міністерства земельних справ, в Ново-Ушицькому повіті багато бурякових плантації за браком робітників не прополено. Є місця, де буряки вже пішли в корінь» [15,№29,30.07].

Незважаючи на важкий стан, влада піклувалася про соціальне забезпечення робітників, що також відобразили часописи: «В міністерстві праці. Кам. Под. Міністерство праці зараз розробляє інструкцію для цукроварень на території звільненій від ворога. Ця інструкція буде доповнена до колективної умови 1917 р. Згідно з висновками з'їзду цукроварень, що відбувся в м. Кам'янці цими днями, буде значно підвищена платня робітникам, а також вжиті заходи щодо забезпечення робітників хлібом і паливом»[15, №14, 10.07]. «Цими днями Міністр Праці О. Безпалко і член Ради С. Гольдельман мають виїхати до Жмеринки для відновлення праці робітничих організацій району Жмеринка-Вінниця»[15, №14, 10.07]. «На улаштування робітничої кухні для безробітних в Проскуріві асигновано 50 тис. гривень»[15, №14, 10.07].

Чимало уваги місце влада приділяла боротьбі зі спекуляцією, що і відобразили газети: «У Кам'янці Под. арештовано 14 спекулянтів. Між ними є такі, що продавали державне військове майно: вози, упряж, шинелі, білизну то що. При трусі спекулянтів найдено багато фальшивих грошей»[60, №22, 31.01]. «Начальник залоги м. Кам'янця в справі боротьби зі спекуляцією, видав наказ: В останні часи помічається спекулятивне підвищення цін на різний крам. Наказую, аби до 15 листопада по всіх крамницях та магазинах були виставлені нормальні ціни на той крам, що є в цих торговельних закладах. За невиконання – штраф 10000 гривень або арешт і ув'язнення на 3 місяці»[56, №14, 13.11].

Як і попередні періоди, часи Директорії відзначалися великою кількістю злочинів, анархією, повстаннями, погромною агітацією в Подільській губернії. Про це багато згадок є в пресі: «З Нової Ушиці повідомляють, що в Нестерівцях, Дунайської волости селяне вчинили самосуд над кількома односельцями, за намір вчинити крадіжку вбивши їх киями. Слідство в цій справі ведеться»[60, №7, 7.01]; «В с. Підлісівці (Ямпільського повіту) місцеві хулігани розгромили школу. Розбили всі шафи і знищили всі книги та приладдя»[60, №11, 17.01].

«Передова стаття «Паніка» в газеті «Вістник УНР» від 17.07.1919 розповідає про те, наскільки легко можна було деморалізувати населення м. Кам'янця: «...Все, що було темного й зрадницького повилазило з своїх закутків,

ширючи ганебні провокаційні чутки про події на фронті. Недисципліноване, перелякане громадянство підхопило ті чутки та провокації як «певні факти». Серед населення сіявся розпач, зневіра. Всі пакувались, готовились тікати не знаючи куди»[15, №18,17.07]. «Підступно-злочинна робота большевиків. В околицях Меджибожа, большевики роз'їжджають під іменем «Петлюрівців» та граблять і катують місцеве населення. Населення не поінформовано про правдивий стан речей і не годує нашу армію. Вживаються заходи, аби припинити злочинну роботу большевиків»[15, №12,2.07].

Зовсім інше забарвлення мали повідомлення в комуністичних періодичних виданнях, зокрема про події на фронті (наступ чи відступ радянського війська, захоплення міст, залізничних станцій, військових трофеїв). «Намагаючись спинити радянське військо, петлюрівці разом з тим спішно вивозять з Козятина все військове майно, що показує, що самі петлюрівці не впевнені в тому, що зможуть спинити радянське військо. Усі заходи їх посунутись трохи вперед не вдаються один за другим. Відступаючи вони зривають і псують заліз. Зараз на всіх напрямках іде жорсткий бій. Петлюрівці б'ються завзято, але мимо цього успіх схиляється на бік радянського війська»[4, №19,04.03].

Навесні 1919 р. газета «Боротьба» повідомляє про захоплення Вінниці, Волочиська: «Розгром петлюрівців був великий. Одними полоненими червоноармійці захопили біля 400 чоловік. Крім полонених червоноармійці захопили 12 гармат і багацько військової добичі. Захоплення Вінниці має дуже велике стратегічне значення»[4, №30,20.03]. «Нашими частинами захоплено Волочиськ, що на кордоні знаходиться між Україною і Галичиною, чим фронт петлюрівців розділяється на дві частини. – північну і південну»[4, № 47,10.04].

Взимку 1919–1920 р. знов про наступ більшовиків: «Літин взято. По одержанім в штабі 2-ї дивізії відомостям червоне військо ввечері 6 січня захопило м. Літин, а 7 січня – вузлову ст. Жмеринку. В останній ми взяли декілька потягів, навантажених гарматами, набоями, рушницями і харчами. Ворог панічно тікає»[4, №6,0.01].

Ще одна важлива тема, на яку акцентували комуністичні газети – це виступи більшовицьких організацій проти місцевої влади Директорії. Наприклад: «Повстанський рух на Поділлі збільшується. Повстання перекинулось з Ямполь, Могильова і Бара до Кам'янця. В цих місцевостях відбулись жорстокі бої між петлюрівцями та відділами повстанців»[4, №8,18.02].

Незалежно від часу, важливим для радянських функціонерів було швидке встановлення більшовицької влади на захоплених територіях. Присутня така інформація в часописах й про Подільську губернію: «З приходом совітської влади в Жмеринку організувався ревком для Жмеринки та околиць, котрий складається з 8 осіб. Організовано відділи: політичний, залізнично-міський, харчовий комісаріат, культурно-просвітний, комісаріат соціального забезпечення, праці, фінансовий та лікарсько-санітарний. Ревком по згоді з військовою владою й з місцевими комуністами-більшовиками об'явив себе владою»[4,№42,3.04] «Ревком в Балті. Утворено ревком, в склад якого увійшов представник червоних галицьких частин. Виходить газета «Вісти Ревкому» українською мовою»[7, №229,10.03].

Важливе місце в системі радянських місцевих органів влади на Поділлі відводилось з'їздам рад. Згадки про це є також на шпальтах часописів. «Вінниця – відкрився повітовий з'їзд рад. Присутні були декілька сот делегатів-селян. Незважаючи на близькість фронту (наступ поляків), настрої бадьорий та діловий»[4,№94,11.06]. «Ямпільський повітовий селянський з'їзд рад одноголосно вітає радянську владу, яка йде з лозунгами диктатури пролетаріату і висловлює повну довіру керівникам Української червоної армії»[4,№108,27.06].

Не менш важливою була культурно-освітня сфера в війську для підтримання бойового духу на фронті та насадження комуністичних ідей: «В середу 4 лютого відбулось в Вінниці відкриття гарнізонного клубу. З привітаннями і з промовами виступали товариші від наркомів, від професійних союзів та ін. Промовці підкреслювали велике значення культурно-освітніх інституцій у війську, як могутніх факторів пролетарської культури»[5,№36,15.02].

Відображена на сторінках комуністичних часописів також боротьба з місцевими отаманами. Однак, в часописах їх називали «бандитами». «В районі Вінниці становище покращилось. Банди, які загрожували Вінниці майже всі розгромлені... Користуючись петлюрівщиною, яка панує в цьому регіоні, бандитизм набрав страшні масштаби. За останні дні банди ці майже розгромлені, захоплені в полон – розстріляні»[7, №103, 21.06]. «Гайсин в радянських руках. Гайсин зачищений від банд Волинця і зайнятий українськими радянськими військами»[7, №101, 19.06]. «Банда Тютюника вийшла з Вахнівки і рушила у напрямку Вінниці, однак потім повернула на Гайсин. В Немирові вона була обстріляна артилерійським вогнем і тікала в с. Гоблове, що знаходиться на північ від Немирова. Між Жмеринкою та ст. Ярошенка бандами пошкоджено шлях»[7, №124, 16.07].

В контексті Поділля варто згадати постать Головного Отамана військ Директорії УНР С. Петлюру, Дієву армію УНР, УГА та українських повстанців. Своє ставлення та плани радянські функціонери окреслили не в одній передовій статті. В передовиці «Петлюрівщина» в газеті «Борьба» йдеться про те, що Петлюра є батьком всіх отаманів-бандитів, що є в Україні; і завдання радянської влади задушити «петлюрівщину» [7, №118 9.07].

Інша передовиця «Добийте Петлюру!» вже в газеті «Борьба». «Розвал петлюрівської армії, втеча Петлюри і його прибічників під крило польських панів свідчить про повний крах чергової авантюри... З ліквідацією петлюрівського ударного кулака – збройної сили, хвороба не зникає, а тільки з поверхностей переходить в середину, загоняється в глибину, де може опинитись ще небезпечнішою. Всі сили петлюрівщини кинуті в тили «ворогів» для підпільної і партизанської праці. Нам треба бути готовими зустріти ворога знову там, де він надіється мати найбільше підходящого ґрунту – на селах та в частинах війська комплектуваних на Україні. Петлюрівщину разом з Махновщиною мусимо добити. Цього вимагає від нас революція»[5, №11, 16.01]. В статті мається на увазі Перший зимовий похід Армії Директорії УНР (6 грудня 1919 – 6 травня 1920 р.) Під твердженням цьому є «Наказ №1 полковника Трутенка про

призначення його 7 січня 1920 р. М. Омеляновичем-Павленком командувачем усіма озброєними силами Гайсинського, Брацлавського і Липовецького повітів»[53]. А також «Звернення заступника командувача Дієвою Армією УНР Юрія Тютюнника до українського народу»[34].

На початку 1921 р. незважаючи на остаточне закріплення радянської влади на території Подільської губернії тривали повстання невдоволених окупаційним режимом та його політикою. Свідчення про це є в місцевій більшовистській газетній періодиці. Наприклад, в часописі «Вісти» були наступні повідомлення: «Розсіявшись по селах петлюрівці ведуть агітацію проти радянської влади. Вони кажуть, що Петлюра наказав всіх, хто відвідує радянські мітинги розстріляти»[13, №3,05.01].

Стаття «Знищіть бандитів» – йдеться в ній про те, що незважаючи на те, що бої на фронті припинились – всередині Подільської губернії тривають набіги «бандитів», що основне завдання селянства знищити бандитизм задля відновлення сільського господарства[13, №24,04.02].

Отже, інформаційний матеріал газетної періодики про Подільську губернію періоду Директорії цілком залежав від політичної орієнтації часопису та цілей, які він переслідував. Для газет характерні матеріали інформаційного жанру – повідомлення та замітки. Хоча трапляються передові статті на гострі проблеми часу.

Для проукраїнських часописів характерне висвітлення наступних тем в житті Подільської губернії: нормативно-видавнича діяльність органів центральної влади Директорії УНР періоду перебування на Поділлі, діяльність місцевої адміністрації, розвиток освіти, санітарний стан в губернії, економічні проблеми, стан в повітах та містах.

Для комуністичних видань властиві наступні теми: повідомлення про події на фронті, встановлення радянської влади в містах Подільської губернії, з'їзди рад, інформація про ситуацію з врожаєм та організація культурно-просвітньої та освітньої діяльності, боротьба з місцевими отаманами, з повстанцями, діяльність яких подавалася як бандитизм.

ВИСНОВКИ

Періодична преса має важливе значення для вивчення Української національної революції 1917-1921 рр. Саме в цей період починається бурхливий розвиток періодики, різноманітної за політичною спрямованістю, змістом і характером. Періодика України цього періоду надзвичайно різнорідна щодо профілів і змісту. В ній представлені державні, партійні, профспілкові, кооперативні, просвітницькі, військові, приватні газети і журнали. Для цього періоду характерне також розмаїття жанрових форм матеріалів періодики: в газетах публікували офіційні документи органів влади та управління, статті політичного, економічного, національно-культурного змісту, оперативну інформацію, газетні звіти, репортажі, хроніки, повідомлення, історичні та літературні нариси, публіцистику, політичні фейлетони, художні твори тощо.

Окрім центральних періодичних видань значний обсяг становила регіональна періодика, розвиток якої в Україні також розпочався в 1917 р. Свої особливості притаманні розвиткові періодичної преси на Поділлі. Після краху самодержавства на владу в Подільській губернії претендувало одночасно три структури: органи влади Тимчасового уряду, ради робітничих і солдатських депутатів і органи влади Центральної Ради. Особливістю Подільської губернії була близькість фронтів – Південно-Західного і Румунського. На території губернії базувалися військові частини, які впливали, а часто прямо втручалися в революційні процеси. На розвиток преси істотно впливала постійна зміна державної влади протягом 1917-1920 рр. Бувало так, що в одній частині Поділля була одна влада, а в другій інша. Через це переважна більшість видань виявилась недовговічною. Короткочасність існування часописів позначалася на їхньому якісному рівні: видання не встигали сформувати навколо себе колективу журналістів, виробити редакційну політику, збагатити жанрову палітру. Заважали працювати і цензурні обмеження, які запроваджувалися і при гетьманській владі, і при Директорії, остаточно ж поховали свободу преси при більшовицькому режимі.

Попри це місцева періодична преса Подільської губернії загалом віддзеркалювала загальноукраїнські тенденції. На території губернії були представлені загальнодержавні газети українських урядів, загальноукраїнських партій та організацій; губернські газети різного спрямування; повітові та інші місцеві видання.

За даними Н. Співачевської протягом 1917-1920 рр. на Поділлі виходило 231 періодичне видання, зокрема за часів Центральної Ради – 38, у 1918 р. – 44, у 1919 р. – 92, 1920 р. – 63. Найбільше друкувалось у Вінниці та Кам'янці. Газети і журнали видавалися в Гайсині, Жмеринці, Літині, Ольгополі, Проскурові, Тульчині. За родом періодичних видань значно переважали газети. У 1917 р. на Поділлі переважали російськомовні видання, що відображає загальноукраїнську тенденцію, але вже з 1918 р. найбільше було україномовних

Для створення об'єктивної картини відображення газетною періодикою подій Української національно-демократичної революції на Поділлі нами залучено для аналізу загальноукраїнські та місцеві газети, які видавалися в 1917-1921 рр. Серед загальноукраїнських газетних видань аналізувалися «Нова Рада», «Народна Воля», «Робітнича газета», «Последние Новости», «Знамя труда», «Відродження», «Вістник Української Народної Республіки», «Боротьба». До дослідження залучено такі місцеві газети: «Свободный Голос», «Нове Слово», «Поділля», «Подільські Губернські Відомості», «Подольнин», «Набат», «Слово Подолі», «Подольская Мысль», «Визволення», «Подольский край», «Шлях», «Життя Поділля», «Винницкая Жизнь», «Новий Шлях», «Громада», «Свободное Слово», «Вістник Літинського ревкому», «Наш Шлях», «Україна», «Хвиля», «Вісти».

Деякі з них видавалися протягом всього зазначеного періоду до встановлення більшовицької влади (наприклад, «Нова Рада», «Подільські губернські відомості»), деякі існували досить короткий термін.

У загальноукраїнських газетах місцевий матеріал становить близько чвертини публікацій та представлений у рубриках «Вісти з краю», «Всякі звістки», «Дописи», «По Україні», інколи в «Хроніка» та «Оповідки». У

місцевих газетах це рубрики «Всякі звістки», «Губернська хроніка», «Хроніка», «По нашому краї», «Місцева хроніка», «Земська хроніка», «Оголошення».

Аналіз змісту засвідчує, по-перше, залежність подачі інформації від політичної приналежності періодичного видання, що в умовах гострої політичного та військового протистояння часто набувало радикального характеру; по-друге, певні відмінності в подачі інформації та висвітленні ситуації в Подільській губернії, місцевих подій, у газетах загальноукраїнського та місцевого масштабу. Загальноукраїнська періодика більше зосереджувалася на фіксації того, як на місцевому рівні проявляються тенденції загальнодержавного характеру: сприйняття універсалів за часів Центральної Ради, діяльність «Просвіт», українізація освіти. У місцевих газетах значне місце посідали матеріали про діяльність місцевих органів влади (залежно від політичного спрямування видання), не менш важливе місце відводилося інформації про різноманітні вчинки та кримінальні злочини побутового характеру, а також оголошенням.

Водночас, треба відзначити схожість тематики публікацій, висвітлюючих місцеве життя, в газетах різного рівня та різних періодів: політична ситуація в губернії, діяльність місцевих органів влади різного походження, становище і розвиток освіти, проблеми економічного становища губернії, приділялася увага проблемам лікарської справи і санітарного стану, культурним подіям, а також становищу на фронті. Українські газети активно писали про українізацію влади, освіти, релігійного життя, діяльність українських партій, «Просвіт», організація Вільного козацтва та ін.

Однією з проблем, яка протягом зазначеного періоду стала спільною для всіх газет усіх рівнів і напрямів – анархія, погроми, крадіжки, бандитизм.

Окремо слід відзначити значущість газетних повідомлень для відстеження змін у політичній і військовій ситуації, на що газети реагували дуже оперативно. Тому, вивчення комплекту газет за певний період дозволяє простежити як змінювалася ситуація в губернії. Це особливо наочним є для вивчення подій на Поділлі за часів Директорії, коли зміни відбувалися щоденно. Особливістю

періоду Директорії також було неодноразове перебування центральних органів влади в різних містах Поділля, які ставали місцем видання загальнодержавних газет, що також позначилося на висвітленні місцевих подій.

Свої особливості мають більшовицькі газети, перші з яких з'явилися на території Поділля в 1918 р. У 1920 р. весь їх інформаційний потенціал був спрямований на боротьбу з українським повстанським рухом, який подавався як «петлюрівщина» і бандитизм.

Аналіз матеріалів газетної періодики дає підстави зробити висновок про те, що попри заангажованість та публіцистичність матеріалів, її повідомлення про стан і перебіг подій на Поділлі часів Української національно-демократичної революції віддзеркалюють реальну ситуацію, що підтверджують також документи місцевих органів влади та мемуарні джерела.

Подальше дослідження даної теми може бути пов'язане з поглибленим вивченням джерельного потенціалу газетної періодики не тільки при розгляданні таких традиційних проблем часів Української національно-демократичної революції як економічні, культурні, але й при вивченні повсякденного життя населення Подільської губернії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібліографія часописів Поділля (в межах УСРР): покажчик від р. 1838 до 1927. Т. 1. Матеріали до історії друку та до бібліографії Поділля. Зошит 2./ Н.Співачевська; за ред. В. Отамановського; Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при ВУАН (Вип. 17;). Кабінет виучування Поділля. У Вінниці : [Віндерждрукім.Леніна], 1927/28. 146 с.
2. Білінський М. Часописи Поділля (в межах УСРР). Історичний нарис з доби 1838–1927 рр. *Часописи Поділля: Історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1926) та 10-ліття існування УСРР* / М. Білінський, Н. Співачевська, І. Кревецький; Ред. В.Отамановський; Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при ВУАН;Кабінет виучування Поділля (Вип. 20).Вінниця:[б.и.],1927–28. С. 9–31.
3. Богуславський О. В. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2003. 236 с.
4. Боротьба. Газета УКП (боротьбистів). 1919.
5. Боротьба. Газета УКП (боротьбистів). 1920.
6. Боротьба. Орган українських соціал-демократів Галичини і Буковини. 1919.
7. Борьба, Газета Української партії лівих соціал-революціонерів (боротьбистів). 1919.
8. Борьба, Газета Української партії лівих соціал-революціонерів (боротьбистів). 1920.
9. Бюлетень Вінницького повітового військово-ревкому, 1920.
10. Вартанов Г. І. Жовтневих днів рядки живі. Преса більшовиків України в 1917 р. Київ: Наукова думка, 1966. 182 с.
11. Винницкая Жизнь. Щоденна суспільно-політична і літературна газета. 1919.
12. Відродження. Щоденна безпартійна демократична г-та. 1918.
13. Вісти, Орган Губревкому Поділля.1921.

14. Вістник Літинського Ревкому. 1920.
15. Вістник Української Народної Республіки. 1919.
16. Вітюк О.О. Розвиток місцевого самоврядування на Поділлі на початковому етапі національно-визвольних змагань українського народу (березень – листопад 1917 р.). *Інтелігенція і влада*. 2013. Вип. 28. С. 32–42.
17. Владимиров В. М. Історія української журналістики (1917–1991): навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 174 с.
18. Воронов В.І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. 336 с.
19. Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: кат. / авт.-уклад.: О. А. Вакульчук (керівник), О. С. Залізняк ; Київ: НБУВ, 2014. 436 с.
20. Гай-Нижник П.П. Взаємини Директорії та уряду УНР в період від їхнього прибуття до Кам'янця-Подільського і до остаточного виходу на чужину (березень 1919 – листопад 1920 рр.). *Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. С.162–183.
21. Гандзюк В. О. Часописи Поділля періоду національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) у відстоюванні ідей державності. Автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій. Київ, 2008. 20 с.
22. Григорьева И. В. Источниковедение новой и новейшей истории стран Европы и Америки: Учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2012. 288 с.
23. Громада. Щоденна соціалістична газета. Кам'янець-Подільський. 1919.
24. Губа П.І. Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр.: автореф. дис... д-ра іст. наук. Київ, 2007. 39 с.
25. Гудима В. В. Становлення місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2010. Вип. 36. С. 140–150.

26. Директорія, Рада Народних Міністрів: документи і матеріали. У двох томах / відп. ред. В. А. Смолій. У 2-х т. Т. 2. Київ: Вид-во Олени Теліги, 2006. 688 с.

27. Дмитрієнко М. Ф. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело. Київ: Наук. думка, 1967. 176 с.

28. Донесення Подільського губернського комісара командирів польського корпусу у м. Вінниці про знущання польських легіонерів на населенням. 18 квітня 1918 р. ДАВіО. Ф.Р-1196. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 68.

29. Доповідь «Про організацію українознавчих курсів для вчителів вищих початкових шкіл», яку було проголошено на засіданні Подільської губернської управи. *Доклади Подільської губерніяльної народної управи на сьомому черговому зібранні губерніяльної народної ради*. Кам'янець-Подільський: Друкарня Св.-Тр. Братства, 1918 р. С. 119.

30. Доповідь начальника Брацлавської повітової радянської міліції Подільському губревкому про зайняття отаманом А. Волинцем м-ка Брацлав спільно з Дієвою Армією УНР м. Тульчин. 03.05.1920. ДАВіО. Р-2625. Оп. 2. Спр. 94. Арк. 37–38.

31. Животко А. П. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.

32. Життя Поділля. Незалежна, демократична газета Подільського українського товариства «Просвіта». 1919.

33. Закон Ради Народних Міністрів Директорії УНР про державну мову в УНР. 1 січня 1919 р. URL: <http://unr.uinp.gov.ua/documents/zakon-radi-narodnikh-ministriv-direktorii-unr-pro-derzhavnu-movu-v-unr-1-sichnya-1919-r>

34. Звернення заступника командувача Дієвою Армією УНР Ю. Тютюнника до українського селянства. Квітень 1920 р. ДАВіО. Р-2625. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 50.

35. Источниковедение истории СССР: учебник / под ред. И. Д. Ковальченко. Москва: Высш. школа, 1981. 496 с.

36. Знамя Труда. Робітнича газета, орган Київської обласної організації і Київської організації РСДРП. 1917.

37. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники рос. истории: Учеб. пособие для гуманитар. спец. / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ин-т «Открытое о-во». Москва: РГГУ, 1998. 701 с.

38. Ігнатієнко В. А. Українська преса (1816–1923): Історико-бібліографічний етюд. Київ: Держ. вид-во України, 1926. 76 с.

39. Історичне джерелознавство: Підручник / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С, В. Головка. Київ: Либідь, 2002. 488 с.

40. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. Київ: Головна ред-я УРЕ АН УРСР, 1972. 777 с.

41. Копотиєнко И. И. Источниковедческий анализ периодической печати Украины (1917–1926 гг.). Днепропетровск, 1978. 196 с.

42. Крупський І. Українська преса періоду Директорії: особливості функціонування, жанрово-тематична палітра. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. 2015. Вип. 40. С. 58–66.

43. Лекар А. М. Боротьба за владу в Подільській губернії в добу Гетьманату П. Скоропадського. Одеса: «Автоспринт», 2012. С.159–185.

44. Лисий А.К. Вінниця за часів Гетьманату П. Скоропадського. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 424–431

45. Лист губерньського комісара до директора Вінницького Реального училища, щодо урочистого проголошення Універсалу на площі біля гостинниці Савой. 14 листопада 1917 р. ДАВіО. Ф. Р.-1941. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 95

46. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272 с.

47. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради: іст. нарис. Київ: Комітет виборців України, 1999. 27 с.

48. Лозовий В.С. Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньополітичної стабілізації. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11230.html>

49. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: курс лекцій. Львів: Світ, 1999. 352 с.

50. Марущак М. Й. Симон Петлюра в час перебування Директорії у Вінниці (1919–1920 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2008. Вип. 13. С. 63–67.

51. Михайлін І. Л. Основи журналістики. Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 496 с.

52. Набат. Орган Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів. Вінниця. 1918.

53. Наказ №1 полковника Трутенка про призначення його 07 січня 1920 р. М. Омеляновичем-Павленком командуючим усіма озброєними силами Гайсинського, Брацлавського і Липовецького повітів. 13.01.1920 р. ДАВіО. Д-286. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 160.

54. Народна Воля. Щоденна українська газета Української селянської спілки. 1917.

55. Народна Воля. Щоденна українська газета Української селянської спілки. 1918.

56. Народна Воля. Щоденна українська газета Української селянської спілки. 1919.

57. Наш Шлях. Щоденна безпартійна демократична газета. 1920.

58. Нова Рада. Щоденна газета, товариство для підмоги літературі, науці і штуці. 1917.

59. Нова Рада. Офіційний орган УПСР. 1918.

60. Нова Рада. Офіційний орган УПСР. 1919.

61. Нове Слово. Щоденна політично-літературна газета. Вінниця. 1918.

62. Новий Шлях, 1919.

63. Перелік законів та постанов УНР 24 грудня 1918 -21 липня 1919 рр. ДАВіО. Ф.Р.-1196. Оп. 1. Спр. 29.

64. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса. *Архіви України*. 2011. № 4(274). С. 132–145.

65. Плазова Т. І. Бойові дії Армії УНР восени 1920 р. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 12. С. 106 –119.

66. Поділля. Щоденна українська демократична газета. Кам'янець-Подільський. 1918.

67. Подільські Губерніальні Відомості, 1918.

68. Подольская Мысль. Орган прогресивно-демократичної думки. Виходив щоденно. Кам'янець-Подільський. 1918.

69. Подольские Губернские Ведомости, 1917.

70. Подольский край. Щоденний суспільно-політичний і літературний часопис. Кам'янець-Подільський. 1919.

71. Подолянин. Щоденна, політична, суспільна і сільськогосподарська газета. Кам'янець-Подільський. 1917.

72. Повідомлення Ямпільського повітревкому про зайняття 3 травня групою Ю. Тютюнника м-ка М'ястківка. Квітень-травень 1920 р. ДАВіО. Р-2625. Оп. 2. Спр. 2. Арк.87–88, 90–90 зв.

73. Позняков О. П. Українська військова преса як складова інформаційного простору в реалізації ідеї державності (1917–1921 рр.): автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2002. 20 с.

74. Посвідчення Смирнова Михалка, що він брав участь в повстанських військах проти більшовиків. 13 серпня 1919 р. ДАВіО. Ф.Д-255. Оп. 1. Спр. 128-а, Арк. 42.

75. Последние Новости. Газета политическая, научная, литературная, общественная и коммерческая. Киев. 1917.

76. Прохання Вінницької повітової народної управи до Подільської губерніальної народної управи, аби вона звернулась з відповідною доповіддю до найближчої Подільської губерніальної народної ради щоб вона асигнувала для

Вінницького повітового управління кошти для відкриття учительської семінарії в с. Сутисках. *Доклади Подільської губерніяльної народної управи на сьомому черговому зібранні губерніяльної народної ради*. Кам'янець-Подільський: Друкарня Св.-Тр. Братства, 1918 р. С. 119.

77. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. / упоряд. Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. 416 с.

78. Реєнт О.П., Рекрут В.П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність. Київ: Інст. іст. НАН України, 2017. 298 с.

79. Робітнича Газета. Центральний орган УСДРП. 1917.

80. Робітнича Газета. Центральний орган УСДРП. 1918.

81. Розпорядження Подільському губернському коменданту про вжиття заходів щодо російської монархічної організації «Красная Точка» квітень 1918 р. ДАВіО. Ф.Р-2734. Оп. 1. Спр.13. Арк.16.

82. Рудий Г. Я. Київська періодична преса 1917-1918 рр. як джерело з історії Української Центральної Ради. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2014. Вип. 19. с.272–284.

83. Рудий Г. Я. Періодика України 1917–1920 рр.: історіографія та джерельний потенціал. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. Вип.22. С. 313–330.

84. Рудий Г. Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.): автореф. дис... д-ра іст. наук. Київ, 2004. 37 с.

85. Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР, 1917–1941. Київ: Наук. думка, 1981. 206 с.

86. Свободное Слово. Щоденна суспільно-політична і літературна газета. Вінниця. 1919.

87. Свободный Голос. Видання міського управління Вінницької міської думи. 1917.

88. Свято Поділля. Одноденна газета. Кам'янець-Подільський. 1918.

89. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія: АТ Книга, 1995. 493 с.
90. Слово Подолии. Видання Вінницького видавництва «Товарищество на вере». 1918.
91. Солдатенко В. Ф. Большевистская пресса Украины в 1917–1918 гг. Историко-библиографический обзор. Київ, 1979. 76 с.
92. Список осіб, заарештованих адміністративним порядком в межах Поділля. ДАВіО. Р-1543. Оп. 1. Спр. 4. Арк 55.
93. Україна. Видання Прес-квартири штадарм [Особового відділу штабу Наддніпрянської дієвої армії; Інформбюро]. 1920.
94. Хвиля. Орган Вінницької Української ради. 1920.
95. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1997. Т.2: Лютий 1917–1996 р. 800 с.
96. Циркуляр народного міністра судових справ до голови Вінницького окружного суду у справі запровадження в діловодстві української мови. 25 квітня 1918 р. ДАВіО. Ф.Р-172. Оп.1. Т. 2. Спр.16. Арк.51–51зв.
97. Часописи Поділля: Історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776-1926) та 10-ліття існування УСРР / М. Білінський, Н. Співачевська, І. Кревецький; Ред. В.Отамановський; Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при ВУАН; Кабінет виучування Поділля (Вип. 20).Вінниця:[б.и.],1927–28.146 с.
98. Шандрівський І. Г. Бойові дії армії УНР на Поділлі у 1919–1920 рр.: військово-історичні студії Миколи Капустнянського. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2003. № 474: Держава та армія. С. 27–32.
99. Шлях. Щоденна газета товариства «Просвіта». 1919.